

Vilniaus universitetas  
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

ŠIUOLAIKINĖS POLITIKOS STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

**MARIJA GARUOLYTĖ**

II kurso studentė

**FILOSOFINĖS IR POLITINĖS LAISVĖS SANTYKIS SPINOZOS FILOSOFIJOJE**

**MAGISTRO DARBAS**

Darbo vadovas: prof. habil. dr. A. Jokubaitis

Vilnius, 2022

**Bakalauro/magistro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:**

.....  
.....  
.....

.....  
(data) (v., pavardė) (parašas)

**Bakalauro/magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:**

.....  
(data) (Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

**Bakalauro/magistro darbo recenzentas/ė:**

.....  
(v., pavardė)

**Bakalauro/magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:**

.....

Komisijos pirmininkas/ė: Komisijos nariai:

## BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

### ***Garuolytė M. Filosofinės ir politinės laisvės santykis Spinozos filosofijoje:***

Šiuolaikinės politikos studijų specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas A. Jokubaitis. – S., 2022- 44 p.

***Reikšminiai žodžiai:*** Dievas, žmogaus prigimtis, protas, demokratija, suverenas, minties ir žodžio laisvė.

Šio darbo tikslas yra išanalizuoti, koks yra santykis tarp politinės ir filosofinės laisvės Spinozos filosofijoje. Filosofinė laisvė reiškia sielos ramybę, emocijų valdymą, politinė laisvė reiškia paklusimą įstatymams. Matant, kad šios dvi laisvės sampratos turi prieštaravimų, šiame darbe analiuojama, kaip šios laisvės sampratos derinasi per sąvokas, kurios yra Spinozos veikale *Etikoje* ir jo politiniuose veikaluose. Tačiau reikia pasižiūrėti, kaip šios sąvokos derinasi per sąvokas, kurios yra Spinozos veikale *Etikoje* ir jo politiniuose veikaluose. Sąvokos *Etikoje* būtų: Dievas, protas, žmogaus prigimtis, o politikoje: suverenas, demokratija, įstatymai, religija, minties ir žodžio laisvė. Demokratijos sąvoka derinasi su žmogaus prigimties, o suvereno sąvoka su proto. Dievo sąvoką turėtų derintis su įstatymų, religijos, minties ir žodžio sąvokomis. Tačiau šiame darbe parodoma, jog būtent Dievo sąvokoje su politika yra netikslumų santykiyje su politika. Dėl šios priežasties spinoziškas Dievas miršta politikoje ir todėl laisvės politikoje nėra. Ji yra įmanoma tik asmeninėje srityje.

## Turinys

Įvadas .....	5
1. Dievas .....	9
2. Žmogaus prigimtis .....	14
3. Protas.....	16
4. Demokratijos samprata .....	19
5. Suverenas .....	24
6. Įstatymai.....	26
7. Religija.....	29
8. Minties ir žodžio laisvė.....	34
9. Dievo mirtis politikoje .....	36
Išvados .....	40
Literatūros sąrašas.....	42
Reziume anglų kalba.....	44

## Ivadas

Benediktas Spinoza *Teologinį- politinį traktatą* pradeda šiais žodžiais:

*Jei visus reikalus žmonės galėtų tvarkyti patikimai sprendami arba jei sėkmė jiems visada palanki šypsotųsi, nebūtų ir jokių prietarų. Tačiau pakliūdami į akligatvius taip dažnai, kad neberanda sprendimo ir, paprastai be saiko siekdami nepatikimų sėkmės dovanų, dauguma apgailėtinais svyruoja tarp vilties ir baimės, todėl užsiaugina didžiausias lengvatikių sielas. Abejojančią sielą ir taip lengva pastumti tai šen, tai ten, o dar lengviau tai padaryti, kai ji susijaudinusi įstringa tarp vilties ir baimės, nors šiaip jau vaizduojasi esanti audringa ir pasipūtusi* (B. Spinoza 2017: 25)

Filosofas politinį veikalą pradeda nuo žmonių neadekvatumo analizės, tiksliau, kaip jie nemąsto racionaliai ir kaip lengvai juos galima valdyti per emocijas, manipuliuojant viltimi bei baime. Galime daryti prielaidą, jog politikos tikslas yra žmonių emocijų supratimas ir valdymas. Šios emocijų analizės reikia tam, kad valstybė taptų laisva, nes, kaip teigiama *Teologiniam- politiniam traktate*, valstybės tikslas yra laisvė. Laisvė Spinozos filosofijoje suteikia žmogui ramybės jausmą bei mokėjimas suvaldyti savo emocijas. Siekiant suvokti, kaip atrodo emocijų bei protų valdymas politikoje, pirmiausia reikėtų pasižiūrėti, kaip Spinoza *Etikoje* parodo, ką reiškia būti laisvam savo asmeniniame gyvenime. Šiame veikale vadovaudamasis prielaida, jog visur egzistuoja neišvengiamas determinizmas Spinoza suderina jį su laisve. Kaip jis tą padaro? Jis visą dėmesį sukonzentruoja į žmogaus vidų: jo sielą, emocijas ir protą. Žmogus atpažindamas bei suprasdamas savo emocijas per protą ir taip pripažindamas, jog jis labai daug ko gyvenime negali pakeisti, iš tikrųjų jaučiasi ramus ir dėl to yra laisvas. Visas žmogaus gyvenimas sukasi aplink emocijas. Kai jis išmoksta jas sukontroliuoti jis nebūtinai jausis laimingas, bet bent jau bus ramus ir jam bus geriau gyventi. Spinoza šią laisvę vadintų filosofine laisve. Spinoza bando šį emocijų valdymo mechanizmą, kuris detalčiai aprašytas, pritaikyti ir politikoje. Politinę ir asmeninę gyvenimo sferas vienija konfliktas. Konfliktai vyksta žmogaus sieloje, tai tuo labiau jie vyksta ir politiniame gyvenime. Politiniai konfliktai dažniausiai dar labiau sugadina žmonių gyvenimus, nes kai į vieną vietą susirenka aistrų tampomi žmonės jie gali ir gyvą žmogų suplėšyti. Spinoza matė tuos konfliktus, kurie kildavo dėl religinių nesutarimų. Ir jis, kaip tikras gydytojas, nori ne tik išgydyti žmogų kaip *Etikoje*, bet ir visą visuomenę, kaip jis tą bando padaryti *Teologiniame - politiniame traktate*.

Tačiau Spinoza nėra toks primityvus, kad žmones verstų tiesiogiai paklusti. Ši technika net neveiktų, nes žmonėms nepatinka, kai jiems reikia klausyti sau lygių žmonių. Todėl juos reikia kontroliuoti švelniai, kad jie galvotų, jog elgiasi laisva savo valia, o ne pagal suvereno sumanymą. Spinoza tą siūlo pasiekti per įstatymus, religiją bei minties ir žodžio laisvę. Svarbiausia, jog įstatymai būtų tokie, jog jų sulaižymas neižiebtų nesutarimų tarp žmonių. Religija Spinozai yra visiškasis prietaras

ir išsigalvojimas, tačiau jis pasinaudoja religijos epistemologinėmis galiomis, nes religija jaudindama žmonių vaizduotę labiau juos įtikina. Todėl Spinoza kuria visuotinę religiją, kurios turinys yra universalios žmogaus teisės, nes šios teisės yra tai, ką pats žmogus galėtų suprasti, jei vadovautųsi protu ir mokėtų valdyti savo emocijas. Žmogaus teisės yra įvyniotos į religiją, nes religija, manipuliudama žmonių emocijomis būtent skatins juos vadovautis žmogaus teisėmis. Minties ir žodžio laisvė remiasi tuo, kad žmonėms niekada negali uždrausti ką nors mąstyti ar jausti. Tai yra tas pats, kas uždrausti vėjui pūsti ar lietui lyti. Jei suverenas bandytų tą padaryti, jis iškart susidurtų su žmonių pasipriešinimu. Be to, suvereno tikslas yra ne įbauginti žmones, bet juos padaryti laisvus, nes valstybės tikslas ir yra laisvė. Tačiau ši minties laisvė turi tam tikrus suvaržymus, jei ji virsta žodžio laisve. Mintis valstybėje gali virsti žodžiu tik tada, jei ji išsakoma racionaliū būdu, laikantis valstybės įstatymų.

Galima nagrinėti įvairias laisves sampratas, daryti šios sąvokos genealogiją, tačiau tai užimtų labai daug laiko. Bet galima atsiremti į I. Berlino straipsnį *Two Concepts of Liberty*, kuriame jis rašo, kaip ir išduoda pavadinimas, apie dvi laisvės sampratas. Viena iš jų yra negatyvi laisvė. Kaip mini pats autorius, ši laisvė bando atsakyti į klausimą, kurioje srityje, kur asmeniui ar žmonių grupei, leidžiama ar turėtų būti leidžiama daryti, tai ką nori daryti, ar būti tuo, kuo jis nori būti, nesikišant kitiems asmenims (I. Berlin 1969: 15). Pozityvi laisvė bando atsakyti į klausimą, kas yra kontrolės šaltinis, galintis lemti, kad kas nors darytų ar būtų toks, o ne kitoks (ibid.).

Trumpiau tariant, negatyvi laisvė reiškia laisvę nuo: *nesikišimas už kintančios, bet nuolat matomos ribos* (ibid.: 19). Autorius pabrėžia, kad žmogus turi laisvės tiek, kiek jis turi galios: jei žmogus negali skaityti, nes yra aklas, arba jis nesupranta Hėgelio, būtų ekscentriška manyti, jog tai yra dėl to, nes jis yra nelaisvas (ibid.: 16).

Mąstytojai kaip J. Lokas bei Adamas Smitas tikėjo, jog socialinė harmonija ir pažanga yra suderinama su privačiu gyvenimu, į kurį negali kėsintis valstybė, nei kita kokia valdžia (ibid.: 19). Hobbesas ir kiti autoriai teigė, jog tam, kad žmonės vienas kito nepapjautų, reikia tam tikros valdžios. Anglosakso siekis buvo padidinti išorinę kontrolę ir sumažinti asmeninę laisvę. Tačiau Hobbesas ir kiti jam pritariančys autoriai sutaria, jog vis dėlto reikia kažkiek asmeninės laisvės žmogui (ibid.), kad ir labai mažos. Pagrindinė liberalizmo, negatyviosios laisvės mintis yra ta, kad yra nuodėmė žmogui nesuteikti galimybių išpildyti savo norus ir svajones (ibid.: 20).

Berlin kritikuoja J. S. Milio laisvės sampratą, kurios svarbiausia sąvoka yra individas, žmogus, kurio tikslas yra save ugdyti ir tapti laisvu. Berlin nuomone, pirmiausia, Milis ne iki galo supranta dviejų šios negatyvios laisvės aspektų. Viena iš jų, kad prievarta, kuri žlugdo žmonių troškimus, savaime yra blogas dalykas, nors kartais atvirksčiai prievarta kaip tik galima apsaugoti nuo didesnio blogio. Kai tuo

metu nesikišimas, kas yra priešinga prievartai, yra savaime geras dalykas, nors šis nesikišimas ir gali neatnešti gėrio. Kitas aspektas kad žmonės turi ieškoti tiesos, save lavinti, ypač lavinti mąstymą. Ir tai žmonės gali pasiekti tik būdami laisvi. Niekas nesiginčija, kad būti savimi, būti laisvu neįmanoma ten, kur dogma sunaikina bet kokią laisvą mintį. Tačiau kai kurie pavyzdžiai rodo, jog sąžiningumas, meilė tiesai, individualizmas būna taip pat dažnai ir labai disciplinuotose visuomenėse kaip pas kalvinistus. Tad Milio teiginys, jog laisvė yra būtina sąlyga žmogaus genialumo puoselėjimui yra ne iki galo teisinga (ibid.: 20-21).

Antra, Berlin pastebi, jog negatyvi laisvės samprata liečia kontrolės ribas, o ne patį kontrolės šaltinį. Kaip ir demokratijoje gali būti taip, jog liberalaus mąstymo despotas gali žmonėms užtikrinti didelę asmeninę laisvę, nors toks tironas gali būti neteisingas (ibid 21-22).

Klausimas, kas mane valdo skiriasi nuo klausimo, iki kokios ribos valdžia kišasi į mano reikalus. (ibid.: 22). Pirmasis klausimas liečia valdžios šaltinio klausimą, kas būtų pozityvi laisvės samprata, antrasis klausimas liečia negatyviąją laisvę. Tiksliau, pozityvioji laisvės samprata klausia, ne kaip aš turiu tapti kuo laisvesnis, bet kas mane valdo (ibid.). Pastaroji laisvės samprata sprendžia klausimą, kaip žmogus turi būti savo paties valdovu, priklausyti tik nuo savęs, o ne nuo išorinių įvykių. Tokios laisvės tikslas žmogui yra būti racionali, nes šis racionalumas skiria žmogų nuo kito pasaulio. (ibid.: 23). Tačiau žmogus visada bus nuo ko nors priklausomas: pirmiausia jis yra priklausomas nuo gamtos (ibid.), kitaip sakant jis yra įkalintas savo prigimtyje. Tad kyla klausimas, kaip žmogus gali būti laisvas tokioje situacijoje? Berlin pateikia atsakymą, kuris yra panašus į Spinozos filosofiją. Straipsnio autorius teigia, kad

*tikrasis „aš“ yra tapatinamas su protu kartu su aukštesniąja prigimtimi, su „aš“, kuris nori to, kas jam bus naudinga ilgalaikėje perspektyvoje, su mano „tikruoju“ ar „idealiuoju“, ar „autonomišku „aš“* (ibid.: 23).

Šis „aš“ kontrastuoja su iracionaliais impulsais, nekontroliuojamais troškimais ir su žemesniąja prigimtimi (ibid.). Autorius pastebi, jog šis individualus žmogus „aš“ yra kažkas daugiau nei jis vienas pats. Jis priklauso socialinei visumai, kurioje individas yra tik viena iš dalelių. Tai gali būti gentis, rasė, bažnyčia ar valstybė. (ibid.)

Tai reiškia, jog žmoguje gyvena du „aš“, kurie tarpusavyje kariauja, kaip ir žmonės tarpusavyje nesutaria. Tai reiškia, jog prieš žmogų kartais gali būti panaudota prievarta jo paties labui (ibid.: 25). Kaip teigia Berlin teigia: *jei tai yra gėris, aš nesu verčiamas kažką daryti per prievartą, nes to aš būčiau norėjęs net jei mano žemiškas kūnas ar silpnas protas tai atmeta* (ibid.).

Steven Frankel straipsnyje *Determined to be free: The meaning of freedom in Spinoza's Theological-Political Treatise* rašo, kad paklusnumas įstatymui yra laisvė politine prasme, nes politinis autoritetas iš dalies priklauso nuo harmonijos tarp privataus intereso ir bendruomenės supratimo (S. Frankel 2011: 76). Autorius taip pat mini, jog *politinė laisvė neturi jokio ryšio, kuri aprašyta „Etikoje“* (ibid.:75).

Panašiai kaip psichoterapijoje, *Etikoje* Spinoza parodo, kaip susikurti psichologinius apsaugos mechanizmus. Žmogus jausdamasis ramus ir elgdamasis racionaliai atneša naudą ne tik sau, bet ir valstybei. Spinozos psichoterapinis mokymas, kaip kontroliuoti emocijas nėra opijus liaudžiai, nes savęs pažinimas ir mokymasis valdyti ir atpažinti savo emocijas reikalauja daug laiko ir pastangų. Pikti, baimės ir prietarų valdomi žmonės kelia konfliktus valstybėje. Todėl Spinozos emocijų valdymo mechanizmas yra svarbus politikai. Jei žmonės jausis ramūs, jie bus laisvi, o tai atneš ir laisvę valstybėje. Politiniuose veikaluose Spinoza teigia, jog valstybės tikslas yra laisvė, tačiau, jo nuomone, svarbiausias dalykas valstybėje yra piliečių paklusnumas įstatymui ir suverenui. Tik tokiu būdu valstybė taps laisva. Matome dvi laisvės sampratas: vieną, kai žmogus jaučiasi ramus, kitą, kai pilietis paklūsta įstatymui. Pirmoji laisvė yra tikroji laisvė, nes žmogus pats save gali determinuoti. Antrasis būdas rodo, jog pilietis yra priklausomas, net nesvarbu nuo ko, į šią laisvės sampratą įeina paklusnumo faktas, o tai yra prieštaranga laisvės sampratai. Jei šios dvi laisvės sampratos tarpusavyje nesiderina, tuomet reiškia, jog žmogus politikoje negali būti laisvas.

Atsirėmus į Steven Frankel išvalgas, jog politikos tikslas yra paklusnumas įstatymams ir kad politinė laisvė nėra susijusi su laisve *Etikoje*, šiam darbo tikslui įgyvendinti padės analizė, kaip šios dvi laisvės yra susijusios per šias sąvokas, kaip *Dievas, žmogaus prigimtis, protas* (tai būtų filosofinės laisvės sąvokos) ir *demokratija, suverenas, įstatymai, religija, minties ir žodžio laisvė* (politinės laisvės sąvokos). Žmogaus prigimties sąvoka yra susijusi su demokratijos sąvoka, proto su suverenu, o Dievo sąvoka politikoje bandoma pakeisti religija, įstatymais bei minties ir žodžio laisve.

Šio darbo tezė būtų: Spinozos filosofinė laisvė ir politinė laisvė turi prieštaravimų jo Dievo sąvokoje. Dėl šio prieštaravimo Dievo politikoje nėra ir todėl žmogus nėra laisvas politikoje. Dievas supratimas yra svarbus žmogui tapti laisvam, ir *Etikos* Dievo supratimas yra kitoks nei *Teologiniame-politiniame Traktate*. Todėl Dievas miršta politikoje.



## 1. Dievas

Žmogui reikia idealo gyvenime, kad jis žinotų, kaip jam gyventi. Jam reikia ontologinio pagrindo. Tai reiškia, kad žmogui reikia turėti supratimą, kaip egzistuoja pasaulis, nes tuomet jis jausis ramesnis. Jis gali tikėti scientizmu, religija ar turėti savo privatų daimoną. Dažniausiai žmogui tokius orientyrus duoda religija, Dievas. Spinoza stato panašią sistemą. Tik jis atranda Dievą, visai kitokį nei krikščionišką Dievą. Spinozos ontologinis Dievo suvokimas yra svarbus politikai, nes Dievo supratimas bendrai nurodo orientyrus apie žmogaus prigimtį ir politiką.

Kaip tikras matematikas, Spinoza prieš apibrėždamas Dievą, pateikia pamatines sąvokas, kurios yra šios— substancija, atributas, modusas ir Dievas. Spinoza teigia, jog „*Substancija* laikau tai, kas egzistuoja savaime, t.y. tai, kieno sąvoka nereikalauja kito daikto sąvokos, iš kurios ji turėtų būti padaryta“ (B. Spinoza 2001: 7). Substancijos sąvokai nereikia apibrėžti jokios kitos sąvokos. Tačiau substancija turi dvi atskiras dalis, dvi esmes. Šios dalys (atributai) yra neatskiros, jos tarpusavyje yra susijusios, tačiau tuo pat metu yra ir skirtingos. „*Atributu* laikau tai, ką intelektas substancijoje suvokia sudarant jo esmę“ (ibid.). Dievas pagal Spinozą turi begalę atributų (žmogaus intelekto kuriamų substancijos esmės supratimas (ibid.: 7). Tačiau *Etikoje* Spinoza mini tik du atributus (tįsumą ir mąstymą), tad kyla klausimas, kodėl Spinoza paminėjo tik du atributus ir ką jis turėjo galvoje vartodamas žodį *begalė*. Knygoje *The Cambridge Companion to Spinoza* Jonathanas Bennetas rašo, kad galbūt jis galvoje turėjo visus įmanomus gamtos atributus, galbūt jis pavartojo žodį *begalė*, norėdamas išvengti klaidos rizikos, jei būtų atrastas naujas atributas, tai labai konfliktuotų su jo griežta racionalistine nuostata (Bennet: 2006:65). Visi atributai (substancija) gali įvairiais būdais egzistuoti, ką Spinoza vadina modusu. „*Modusu* laikau substancijos būsenas, kitaip tariant, tai, kas yra kitame ir per jį suvokiama“ (ibid.). Modusą paprasčiau būtų galima panašiai suvokti kaip vandenį: jis egzistuoja kietu, dujiniu ir skystu pavidalu, tačiau tai vis tiek yra tos pačios vandens molekulės. Pristačius šias sąvokas Dievu Spinoza laiko: „*Dievu* laikau absoliučiai begalinį esinį, t.y. substanciją, susidedančią iš begalės atributų, kurių kiekvienas išreiškia amžiną ir begalinę esmę“ (ibid.)

Iš šių sąvokų galime padaryti išvadą, kad Dievas yra substancija. Apie Dievą galima sužinoti per tai, kokia yra substancija Spinozos filosofijoje. Pirma, substancija yra viena: *Visatoje negali būti dviejų arba daugiau tos pačios prigimties substancijų* (ibid.: 10). Taip yra todėl, nes Spinozai dvi substancijos negali turėti tų pačių atributų, turinčių ką nors bendra (ibid.: 11). Galima būtų toliau gilintis į šį substancijos supratimą, tačiau galima viską paaiškinti paprasčiau. Pati substancijos sąvoka reiškia, tai, kas egzistuoja savaime ir yra visa ko pagrindas, tad jei egzistuotų dvi substancijos, tai būtų loginis prieštaravimas. Antra, *kiekviena substancija būtinai yra begaline* (ibid.: 11). Jei ji būtų baigtinė, tai jai

trūktų tobulumo ir ji nebūtų substancija, visa ko pagrindas. Todėl logiškai substancija ir turi būti begalinė. Trečia, *Absoliučiai begalinė substancija yra nedali* (ibid.: 20). Jei ji būtų dali, tai ji arba išsaugotų savo prigimtį, arba ne. Pirmuoju atveju, jei substancija būtų dali ir išsaugotų savo prigimtį, tuomet mes turėtume daug substancijų, o tai yra logiškai neįmanoma. Jei substancija būtų dali ir neišsaugotų dėl to dalumo savo prigimties, tuomet substancijos iš viso būtų, o taip būti negali (ibid.).

Svarbiausia, jog *Visa, aš sakau, egzistuoja Dieve ir visa, kas vyksta, vyksta vien tik pagal begalinės Dievo prigimties dėsnius* (ibid.: 27). Viskas egzistuoja Dieve, substancijoje ir mes esame substancija, tad viskas egzistuoja kartu: mąstymas ir tįsumas yra du atskiri atributai, tačiau jie yra viena ir tas pats:

*Dievas yra, pavyzdžiui, apskritimo idėjos priežastis tik tiek, kiek jis yra mąstantis daiktas, o apskritimo priežastis jis yra tik tiek, kiek jis tįsus daiktas, tai tik todėl, kad apskritimo idėjos formali būtis gali būti pažinta tik remiantis kitu mąstymo modusu kaip artimiausiąja priežastimi, o tas kitas modusas – vėl kitu, ir taip iki begalybės. Tad kol daiktus laikome mąstymo modusais, visos gamtos tvarką arba priežasčių sąryšį, turime aiškinti vien tik mąstymo atributu; o kiek juos laikome tįsumo modusais, turime visos gamtos tvarką aiškinti vien tik tįsumo atributu* (ibid.: 68).

Galima pastebėti, kad Spinoza suvienija šios du atributus per tai, jog egzistuoja ta pati tvarka ir mąstymo, ir kūno sferai, tarp jų egzistuoja tam tikra korespondencija: *Idėjų tvarka ir sąryšis tokie patys kaip daiktų tvarka ir sąryšis* (ibid.:67). Gali pamatyti, jog Spinoza sprendžia Dekarto dviejų substancijų (mąstymo ir tįsumo) problemą. Prancūzų filosofas šias dvi substancijas suvienija per kankorėžinę liauką smegenyse. Spinozai dvi atskiros substancijos kelia problemų, nes pagal jį turi egzistuoti tik viena substancija. Todėl jam reikėjo išspręsti šią dekartišką problemą, kad padarytų Dievą vieną vienintelį ir vientisą. Dievas iš tikrųjų ir yra panašus į apskritimą, kuriame viskas egzistuoja. Jis yra vientisas ir viską į save įimanantis.

Parodžius, koks yra Dievas, reikia parodyti, kokia egzistuoja vidinė tvarka dieviškoje substancijoje. Pirma, Spinoza vadovaujasi determinizmo teorija. I dalies 29 teoremoje jis teigia: *Visatoje nėra nieko atsitiktinio; priešingai, dėl dieviškosios prigimties būtinumo viskas determinuota tam tikru būdu egzistuoti ir veikti* (B.Spinoza 2001: 41) Toje pačioje teoremoje Spinoza aiškina, kad viskas šiame pasaulyje yra būtina, nieko nėra atsitiktinio, kad Dievas yra modusų priežastis, kiek jie yra determinuoti veikti (ibid.: 41). Atsitiktinumą Spinoza supranta kitaip. Kaip jis rašo I dalies 33 teoremos pastaboje, atsitiktinas daiktas yra vadinamas tas, kuris atsiranda dėl mūsų žinojimo stokos (ibid.: 46). Viskas vyksta būtinai, net jei mes to ir nesuprantame. Ir viskas ne tik yra būtina, bet ir tobula, nes daiktus Dievas sukūrė kuo tobuliausius, nes jie yra duotosios tobuliausios prigimties būtinas sekmuo (ibid.: 46). Spinoza iškart tiki, labiau žino nei tiki, jog tokia tvarka ir tobulumas egzistuoja. Jam pasaulis yra tikras iš karto, kad

atrastų tikrumą, jam nereikia metodinės abejonės kaip Dekartui, nes kaip jis rašo Etikoje : *Idėjų tvarka ir sąryšis tokie patys kaip daiktų tvarka ir sąryšis* (ibid.:67).

Antra, Dievas neturi laisvos valios (ibid.: 44). Kiekvieną daiktą turi determinuoti kitas daiktas ir taip iki begalybės (ibid.) Pirmasis daiktas, kuris determinuoja kitus daiktus veikti yra Dievas. Dievo kyla ši deterministinė tvarka. Spinoza 33 teoremoje rašo, kad *Daiktai negalėjo būti Dievo sukurti jokių kitu būdu ir jokia kita tvarka, negu jie sukurti* (ibid.: 45). Iš vienos pusės atrodo, jog nors šis determinizmas kyla iš Dievo, ši tvarka jį vis tiek varžo. Kyla klausimas, kas yra pirmiau, Dievas ar deterministinė tvarka? Dievas yra pirma ir vienintelė substancija. Ta substancija elgiasi pagal savo būtinumą, nes jei ji elgtųsi kitaip, ji būtų netobula. Todėl Dievas neturi laisvos valios, nes jei ją turėtų tau tada jam trūktų tobulumo, o netobulo Dievo negali būti. Jis elgiasi vien pagal savo prigimties būtinumą.

Trečia, spinoziškas Dievas ypatingas dar tuo, kad *Dievui pasyvios būsenos nebūdingos, jis nepatiria jokios džiaugsmo ar sielvarto emocijos* (ibid.: 315). Dėl šios priežasties jis nemyli, nes nieko negali jausti (ibid.: 316). Spinoza tuo nori parodyti, jog Dievas nėra su žmogiškomis savybėmis. Antropomorfinis dievas būtų dievas su jausmais, o jausmai pagal Spinozą reiškia galios sumažėjimą arba padidėjimą. Dievas negali didinti arba mažinti savo galios, jis iškart yra tobulas.

Taigi, Dievas yra vienas, nedalomas, begalinis, amžinas, būtinas, betikslis ir nieko neįsivaizduojantis. Jis yra mokslinis, racionalus Dievas. Dėl šių bruožų gamtoje negali egzistuoti stebuklai. Kodėl gamtoje negali egzistuoti paranormalūs reiškiniai Spinoza geriausiai aprašo *Teologiniame-politiniame traktate*. Šiame politiniame veikle galima pamatyti, kaip Spinozos metafizika susipina su politika: racionalaus, nežmogiško, būtino Dievo suvokimas panaikina stebuklų galimumą. Stebuklas yra politiškai svarbus įrankis, nes neįprasti reiškiniai jaudina žmonių vaizduotes, ir politikai per šiuo neįprastu būdu gali lengvai manipuliuoti žmonėmis. Jei nėra stebuklų, politikai praranda galią.

Spinoza stebuklą vadina *tai, ko priežasties neįmanoma paaiškinti prigimtinė proto šviesa pagal gamtos pradus* (B. Spinoza 2017: 215). Galima pastebėti, jog *Etikoje* Spinoza panašiai apibrėžia atsitiktinumą.

Dievas ir Gamta yra tas pats. Ši tezė atitinka tą patį, ką Spinoza rašė ir, jog Dievas yra tas pats, kas Gamta (Spinoza nurodo, jog *Sakydamas „gamta“ turiu omenyje ne tik materiją su savo būsenomis, bet ir kitus begalinius daiktus* (B. Spinoza 2017: 213)). Gamta apima ne tik, ką mes pažįstame dabar, bet ir visą tai, kas dar bus atrasta. Bendrai tariant, Gamta būtų galima vadinti visą visatą. Dievas ir Gamta yra būtini ir amžini ir šiuos sąvokos yra susijusios su politika, nes yra pabrėžiama Dievo visagalybė: *Dievas nori arba ką apsprendžia, būtinai turi amžiną būtinumą ir tiesą* (ibid.: 213). Ši tezė panaši į *Etikos* I-os dalies 21 teoremą, kad

*Visa, kas kyla iš kurio nors Dievo atributo absoliučios prigimties, turi egzistuoti visuomet ir nepabaigiamai, kitaip tariant, dėl šio atributo visa tai yra amžina ir neturi pabaigos* (ibid.: 34).

Tad Dievas yra amžinas ir būtinas ir jis yra tiesa. Tas pats galioja ir gamtoje. Ji yra amžina, teisinga ir būtina. Būtent šioje vietoje yra svarbus amžinumo momentas. Kaip pastebi Nadler, knygoje *A book forged in hell* kur yra sukūrimas (šiam kontekste turima omenyje pasaulio sukūrimas- aut. past.) kartu eina ir stebuklai (S. Nadler 2011: 88). Pats pasaulio sukūrimo faktas yra stebuklas, nes jis buvo sukurtas Dievo. Šis Dievo ir pasaulio atskyrimas rodo, jog Dievas gali *elgtis* kaip nori ir daryti paranormalius reiškinius. Jei Dievas ir Gamta yra tas pats, tai tokiu atveju negali egzistuoti stebuklai, nes gamtoje jų tiesiog nėra, nes gamta gyvena pagal fizikos dėsnius. Kaip teigiama *Teologiniame-politiniame traktate*, net jei ir egzistuotų stebuklai, tai rodytų Dievo ribotumą: *Dievas elgiasi prieš savo prigimtį, už ką nėra nieko prieštaringesnio* (B. Spinoza 2017: 213). Tad jei iš tikrųjų egzistuotų stebuklai, Dievui trūktų tobulumo, o tobulumas yra Dievo savybė, todėl stebuklai ir negali egzistuoti.

Spinoza teigia, jog stebuklai nebūtų galėję įvykti be gamtinių priežasčių:

*Reikia tikėti, kad viskas, kas iš tiesų nutiko, atsitiko pagal gamtos dėsnius. Kitas to patvirtinimas yra tai, kad stebuklus supa daugybė aplinkybių, kurios ne visada yra nupasakojamos, o visų pirma tuomet, kai rašoma poetiniu stiliumi. Šios stebuklų aplinkybės, sakyčiau, aiškiai parodo, kad jie reikalauja gamtinių priežasčių* (ibid.: 231).

Stebuklai vyksta gamtoje, jie yra gamtos dalis. Gali būti, kad žmonės nepažinojo gamtos iki galo gerai, tad bet koks reiškinys, jiems atrodė, kaip stebuklas. Galima pastebėti, jog daugiausia stebuklų ir nutikdavo iki-moksliniu laikotarpiu, kaip ir vyko visi įvykiai Biblijoje.

Kitas svarbus aspektas, ką teigia Spinoza „*Stebuklus*“ galima suprasti tik santykyje su žmonių įsitikinimais (ibid.:215). Stebuklai jaudina žmonių vaizduotes, todėl jie yra sukurti, pranašaujami taip, kad jie paveiktų žmones. Spinoza atlieka savotišką žmonių, liaudies, sąmonės analizę. Spinoza teigia, kad

*Rašto stebuklus paaiškinti ir suprasti jų atpasakojimus taip, kaip jie iš tikrųjų buvo nutikę, yra būtina žinoti pirmųjų liudininkų, bei tų, kurie paliko rašytinius šaltinius, nuomones ir atskirti jas nuo to, ką jų pojūčiai iš tikrųjų galėjo pateikti. Kitaip sumaišysime jų nuomones ir sprendimus su pačiu stebuklu ir tikrosiomis jo aplinkybėmis* (ibid.: 237).

Filosofo nuomone, žmonėms labai sunku pasakoti, rašyti, kaip viskas nutiko objektyviai, jiems visada norisi parašyti savo nuomonę, todėl tikėti Rašto patikimumu nėra iki galo teisinga. Pranašai gali viską atpasakoti taip, kad sujaudintų žmonių vaizduotes ir juos įtikintų, nes žmonės visada jaudina nauji ir neįprasti dalykai

Spinozai stebuklas yra tas pats, kas prietaras, išsigalvojimas. Ir žmonės tiki prietarais, nes juos veikia baimė: *Tad baimė yra liga, iš kurios kyla ir dėl kurios išlieka prietarai* (ibid.: 27). Baimė yra stipri emocija, todėl žmonės jai greitai ir pasiduoda. Suprasti baimę, išanalizuoti baimės objektą yra sudėtinga, todėl žmonės ir yra jos valdomi ir patys pranašai, karaliai tą žinodami tuo ir naudojami. Nes kažkam juk turi būti naudinga, jog žmonės bijo ir tiki prietarais..Manipuliacija žmonių protais politikams, pranašams atneša naudos. Paprasti žmonės ne visada iki galo susimąsto stebuklų patikimumu. Net jei jie ir užklaustų, kokie yra stebuklo pagrindai, jie gali susidurti su minios pykčiu ir baime ir negalėtų įrodyti stebuklo negalimumo.

Spinoza desakralizuoja religiją ir sakralizuoja mokslą. Atrodo, jog *Etikoje* ir *Teologiniam-politiniam traktate* vietoj žodžių Dievas ar Gamta pakeitus į žodį mokslas, gautųsi viskas panašiai. Dievas ir gamta gyvena pagal fizikos dėsnius, matematinės aksiomas, priežasties ir padarinio dėsnius. Mokslas toks ir yra. Spinozos mokslo sakralizavimą galima iš dalies suprasti: V-tojoje *Etikos* dalyje jis labai daug šnekėjo apie tai, kaip žmogui valdyti savo emocijas, pasitelkus loginį protą (ką ir būtų galima gretinti su mokslu). Pavyzdžiui, žmogus gali išsigąsti, kad virš žvakės pakabinta lengva dekoracija juda. Aišku, šio reiškinių galima bijoti, tačiau žinant, kad karštas oras kyla į viršų, tai atrodo visiškai nebaisu. Tad tokiu būdu mokslas nuramina žmogaus sielą ir jis tampa laisvas. Turbūt šioje vietoje ir slypėtų mokslo sakralizavimas.

Spinoziškas Dievas yra amžinas, nedalomas, begalinis, jis yra viena vienintelė substancija. Dievas (Gamta) neturi laisvos valios ir paklūsta deterministinei tvarkai, kuri ir kyla iš būtinės Dievo prigimties. Toks Dievas neturi jokių žmogiškų savybių, nes jis nieko nejaučia ir nieko nemylė. Todėl Gamtoje (Dieve) negali egzistuoti jokių stebuklų, nes Dievas negalėjo išsigalvoti jokios tvarkos, negu ji yra, nes pats Dievas neturi laisvos valios. Jis elgiasi pagal vieną iš Leibnizo principų, jog šis pasaulis yra geriausias iš geriausių, todėl kitaip elgtis Dievas ir negalėjo. Kyla klausimas, iš kur tada atsiranda blogis, jei šis pasaulis yra geriausias iš geriausių? Šis klausimas bus išplėtotas vėliau, tačiau, pirma, Spinoza atsakytų, jog blogis arba gėris susijęs tik su mūsų supratimu, nes gamtoje nėra nieko gero, nei blogo. Spinoza gėrį ir blogį sieja su naudingumu ir mums pagal filosofą yra naudinga gerai jaustis ir nenaudinga jaustis blogai.

Kad žmogus jaustųsi gerai, būtų laisvas, jis turi artėti prie Dievo. Parodžius, kaip žmogus tampa laisvas asmeninėje srityje, kyla klausimas, ar ši laisvė įmanoma politinėje srityje.

## 2. Žmogaus prigimtis

Spinozos nuomone, žmogaus yra kūnas ir siela (mąstymas). Tai yra du atributai. Per šį, kūno ir sielos santykį atsiskleidžia žmogaus prigimtis.

II-oje *Etikos* Spinoza teigia, jog tarp sielos ir kūno nėra jokio priežastinio, kauzalinio ryšio, kaip pas Dekartą, kuris kūną ir mąstymą laiko dviem atskiromis substancijomis ir kuris teigia, kad jos *bendruoja* per kankorėžinę liauką. Šias dvi sferas tarpusavyje nieko neturi bendro kaip teigiama *Etikos* II dalies 6 teoremoje (ibid.:66), tačiau Spinoza jas suvienija: *Žmogaus sielą sudarančios idėjos objektas yra kūnas, kitaip tariant, tam tikras tikrovėje egzistuojantis tįsumo modusas, ir niekas kitas* (ibid.:75) Galima pastebėti, kad Spinoza suvienija šios du atributus per tai, jog egzistuoja ta pati tvarka ir mąstymo, ir kūno sferai, tarp jų egzistuoja tam tikra korespondencija: *Idėjų tvarka ir sąryšis tokie patys kaip daiktų tvarka ir sąryšis* (ibid.:67). Mokslinėje literatūroje tai yra vadinama paralelizmu. Spinoza duoda pavyzdį su apskritimu– jis egzistuoja ir mūsų mąstyme, ir gamtoje– tai yra vienas ir tas pats daiktas, išreikštas skirtingais atributais.

Kaip pastebi Donas Garretas straipsnyje *Spinoza's Ethical Theory* knygoje *The Cambridge Companion to Spinoza*, kurioje jis teigia, jog Spinoza yra šiek tiek panašus Hobbesą, nes abu į žmones žiūri kaip į gamtos mechanizmus, kurie siekia individualios naudos. Tačiau Hobbeso šis žmogaus sielos (Hobbesas šio žodžio savo filosofijoje net nevartojo) nagrinėjimo tikslas yra tiesiog patenkinti žmonių troškimus steigiant tam tikras politines institucijas. Spinozos tikslas yra kitoks: jis išnagrinėdamas žmonių sielą, nori parodyti, kaip jie gali transcenduoti primityvų malonumų valdomą gyvenimą, valdyti emocijas ir taip pasiekti dievišką palaimą (Garret 2006: 267-268) Tad IV *Etikos* dalyje Spinoza parodo kaip žmogų veikia emocijos ir kokia iš jų nauda ir kaip jos jam gali pakenkti.

Pagal Spinozą žmogaus siela ir kūnas yra griežtai determinuoti, nes *Kiekvienas daiktas, kiek tai nuo jo priklauso, siekia išsaugoti savo būtį* (B. Spinoza 2001: 138). Lotyniškai originaliame *Etikos* variante tai vadinama *conatus*. Dėl fizinių daiktų tai aišku, kad jie siekia išsaugoti savo būtį (akmuo siekia išsaugoti savo akmeniškumą, kiekvienas gyvūnas, žmogus siekia išsaugoti save nuo pavojų), tačiau kaip yra su žmogaus siela?

Kad galėtume tai geriau suprasti, reikėtų panagrinėti *Etikos* III dalies emocijų apibrėžimus, kaip rašoma bakalauriniame darbe *Religijos ir Politikos santykis Spinozos filosofijoje* (M. Garuolytė 2020). Emocija Spinoza laiko kūno būseną, kuri kūno gebėjimą veikti padidina, palaiko arba sumažina. Jei emociją, kūno būseną sukelia adekvati priežastis, kurios padarinį galime tiksliai ir aiškiai suvokti, tai tą emociją jis sieja su aktyvumu, o priešingu atveju, kai emocijos priežastis yra dalinė arba neadekvati, Spinoza tą emociją sieja su pasyvumu (ibid.: 129). Spinoza *Etikoje* pateikia tam tikrą emocijų

kategorizaciją. Pagal ją egzistuoja trys pagrindinės emocijos, iš kurių kyla kitos emocijos: jos yra troškimas, džiaugsmas ir sielvartas. Troškimo emocija įdomi tuo, kad ji determinuoja žmogaus sielą. Jis teigia, kad *troškimas yra įsisąmonintas potraukis; o potraukis yra pati žmogaus esmė, kiek ji determinuota daryti tai, kas padeda ją išsaugoti* (ibid.: 194). Čia ir vėl galima pastebėti *conatus* aspektą – žmogaus sielos troškimai siekia išsaugoti žmogaus esmę. Ir žmogaus siela siekia, trokšta išsaugoti savo *conatus* neapibrėžtą laiką ir nepriklausomai nuo to, ar jo sielą sudaro tikslios ar neaiškios idėjos. (ibid.: 139). Kitą pagrindinę emociją, džiaugsmą, Spinoza laiko žmogaus perėjimą iš mažesnio tobulumo į didesnę, o sielvartą jis laiko perėjimą iš didesnio tobulumo į mažesnę (ibid.:195). Tobulumas Spinozai yra tas pats, kas realumas (ibid.: 62), tad pagal *conatus* aspektą, žmogaus siela nuolatos turėtų siekti sau gėrio, siekti kuo didesnio tobulumo (realumo). Šių dviejų *conatus* ir gėrio apibrėžimo aspektų galima pastebėti, jog Spinozos etika yra egoistinė. Kiekvienas siekia save išsaugoti ir siekia sau naudos. Tačiau spinoziškos naudos nereikėtų laikyti tokia, kurią galima pamatuoti ar suskaičiuoti. Beskaitant *Etiką* galima suprasti, jog nauda Spinozai yra labai kompleksinis dalykas, kuris siejasi su žmogaus sielos laisve, palaima ir ramybe (Spinoza šiuos žodžius *Etikoje* vartoja sinonimiškai). Tačiau nors žmonės yra determinuoti išsaugoti savo būtį ir todėl turėtų siekti sau naudos galima pastebėti, jog Spinoza išskiria dviejų rūšių determinizmą:

*Kiek žmogus determinuotas ką nors veikti dėl to, kad jo idėjos neadekvačios, negalima besąlygiškai sakyti, jog jis veikia vadovaudamasis dorybe; taip pasakyti tegalima tiek, kiek jis determinuotas veikti dėl to, kad pažįsta.* ( B.Spinoza 2001: 237). Vieną determinizmo rūšį, pagal kurią žmogų nuolatos apima neaiškios ir netikslios idėjos, ir kitą, pagal kurią žmogus gyvena remdamasis dorybe, o tai pagal Spinozą reiškia *veikti, gyventi, išsaugoti savo būtį (šie trys posakiai žymi tą patį) vadovaujantis protu, savo naudos siekimo principu* (ibid.: 238). Tai reiškia, kad žmogus turi pripildyti savo sielą adekvačių idėjų, kurios jam sukelia džiaugsmo emociją ir siekti sau gėrio. Galime pastebėti tam tikrą laisvės aspektą. Žmogus gali pasirinkti, tam tikrą determinizmo rūšį. Jis arba gali pasiduoti išorinėms priežastims arba gyventi remdamasis dorybe. Tačiau pastarasis būdas kaip sako pats Spinoza yra labai sunkus ir reikalaujantis nemažai darbo, tačiau jis atneša žmogui didžiausią pasitenkinimą, palaimą ir laisvę. Kaip ją galėtų pasiekti, Spinoza aprašo *Etikos* V-ame skyriuje.

### 3. Protas

Spinoza penktame *Etikos* kyriuje pateikia priemones, kaip žmogus naudodamasis savo intelektu ir protu gali suvaldyti savo emocijas ir taip pasiekti sielos laisvę.

Nuo pat pirmos V dalies teoremos Spinoza dar kartą primena, jog ir žmogaus kūne, ir sieloje egzistuoja ta pati deterministinė tvarka (B. Spinoza 2001:303). Tai labai svarbus momentas, nes pažindamas savo emocijų veikimo mechanizmą žmogus gali sau padėti išsivaduoti iš kančios.

Spinoza, kai žmogaus sielą apima pasyvios emocijos (o jos ir daugiausia sukelia žmogui kančios) siūlo pirmiausia pažinti savo emociją, atskirti ją nuo išorinės priežasties, kuri ją sukėlė, ir tuomet pasyvios emocijos galia mūsų sielai sumažėja (ibid. 304). Taip pat šių emocijų poveikis sumažėja, kai šio pasaulio daiktai yra suvokiami kaip būtini. Spinoza duoda pavyzdį su kūdikiu– mes ant jo nepykstame, kad jis nemoka vaikščioti ar kalbėti (ibid.:308). Mums yra naudingiausia *ta emocija, kuri determinuoja vienu metu mąstyti apie daug objektų* (ibid.: 310). Kai žmogų apninka negatyvios emocijos– jis mąsto tik apie tą objektą, kuris jam kelia kančią ir jis visą situaciją mato labai siaurai ir tuo metu jis negali atrasti išorinių priežasčių, kurios sukėlė jam šią emociją. Ir kol žmogus dar nėra įpratęs tokiu būdu valdyti savo emocijų, Spinoza V dalies 10 teoremoje pateikia praktines taisykles: jis siūlo: *neapykantą įveikti meile* (ibid.: 311), taip pat visada įsiminti faktą, jog žmonės veikia skatinami savo prigimties būtinumo, nes tą suprasdami nebejausime pykčio ar liūdesio emocijų tiems žmonėms, ir trečia, žinoti, kas mus determinuoja veikti džiaugsmo emocija (ibid.:312). Spinoza siūlo visas šias taisykles nuolat apmąstyti, kad kuo greičiau atsirastų įprotis pažaboti savo emocijas. Panašiomis technikomis yra remiamasi šiuolaikinėje psichoterapijoje, kaip rašoma knygoje *Cognitive psychotherapy. Theory and practice*, padedant pacientams susitvarkyti su savo negatyviomis emocijomis (C.Perris, I.M. Blackburn ir H. Perris 1988: 5).

Spinoza iškiria trijų rūšių pažinimo rūšis. Iki šiol buvo aprašytos dvi pažinimo rūšys. Viena, kai žmogus vadovaujasi vaizduote ir jis nevaldo savo emocijų. Kita, kai žmogus remiasi savo protu ir moka suvaldyti savo emocijas. Trečia pažinimo rūšis ypatinga tuo, kad atsiranda santykyje su Dievu ir tuomet žmogus pasiekia laisvę. Kadangi mes galime pasiekti, kad tam tikra emocija sietųsi su kuriu nors išoriniu daiktu, mes galime pasiekti, kad mūsų sielos būsenos, emocijos, būtų susijusios su Dievo idėja. Kaip Spinoza rašo *Etikoje*, net jei mes suvoktume, jog mūsų sielvarto priežastis yra Dievas, ta emocija nustos mus kankinti, nes mes žinosime jos priežastį (ibid.:316).

Spinoza aprašo, koks yra Dievas: Jis nieko nejaučia, jam nebūdingos jokios emocijos, nes džiaugsmo ir sielvarto emocijos yra tobulumo padidėjimas arba sumažėjimas, O Dievas pats iš savęs yra tobulas, todėl tai būtų labai nelogiška (ibid.: 316). Dėl šios priežasties, kad Dievas nieko nejaučia, jis



nieko nemyli. Bet žmogus pagal Spinozą *kuris tiksliai pažįsta patį save ir savo emocijas, tas myli Dievą* (ibid. 315). Čia svarbus nesuinteresuotumo momentas. Mes turėtume rūpintis savimi ir savo emocijomis ne dėl to, kad gautume kaip atlygį Dievo meilę ir palaimingą pomirtinį gyvenimą, bet dėl to, kad tai naudinga ir net dorybinga mums patiems (ibid.: 336).

Pagal Spinozą mes šio pasaulio daiktus galime suvokti dvejopai:

*arba suvokdami juos egzistuojant tam tikro laiko ir vietos atžvilgiu, arba suvokdami juos glūdinčius Dieve ir išplaukiančius iš dieviškosios prigimties būtinumo. Daiktus, kuriuos suvokiame kaip tikrus arba realius antruoju būdu, mes suvokiame amžinybės požiūriu, ir jų idėjos apima amžiną ir begalinę Dievo esmę* (ibid.: 325)

Nuo V dalies 20 teoremos Spinoza aiškina, kaip mes turėtume suvokti daiktus amžinybės požiūriu. Pirmiausia jis įrodo, jog mūsų siela yra amžina (ibid.: 326) (galima pastebėti, jog Spinoza niekur nešneka apie sielos nemirtingumą, bet amžinumą), ir todėl po mirties miršta mūsų kūnas kartu su su visomis pasyviomis emocijomis, vaizduote ir visais prisiminimais. (ibid.: 332). Kaip pastebi Garretas knygoje *The Cambridge Companion to Spinoza*, tokiu būdu dingsta mūsų asmenybė, nes būtent prisiminimai ir vaizduotė sudaro mūsų identitetą (D.Garrett 2006: 281), o amžinai išlieka intelektualinė sielos dalis, kai mes suvokiame viską kaip būtinumą, išplaukiantį iš dieviškosios prigimties.

Geriausias vaistas nuo visų sielos negalavimų, kurį siūlo Spinoza, yra suvokti daiktus trečiaja pažinimo rūšimi (dar galima vadinti intuicija), kuri yra apibrėžiama kaip *perėjimas nuo kokių nors Dievo atributų idėjos prie daiktų esmės adekvataus pažinimo* (B. Spinoza 2001: 323), tai reiškia, jog mes turėtume į viską žiūrėti iš Dievo (amžinybės) požiūrio taško į šio pasaulio daiktus, nes tokiu būdu mes labiau priartėjame prie Dievo ir kadangi Dievas yra substancija, iš kurio prigimties kyla būtinumas ir šio pasaulio tvarka. Mūsų sielos tikslas yra pažinti daiktų priežastis ir įsisąmoninti būtinumą, tad būtent šis pažinimas ir labiausiai išlaisvina žmogaus sielą. Verta prisiminti, jog Spinozai vien tik Dievas yra laisvas. Tai mes priartėdami prie Dievo, tai reiškia, kad žiūrime į daiktus trečiaja pažinimo rūšimi (intuicija), tampame vis laisvesni. Kadangi mes galime į pasaulį žiūrėti amžinybės požiūriu, vadinasi, mes galime ir Dievą mylėti amžinybės plotmėje. Šią meilės rūšį Spinoza vadina „intelektine meile Dievui“ ir šia meile Dievas myli pats save, nes jis yra pati savo priežastis, o tai atneša džiaugsmą (B.Spinoza 2001: 329-330). Kadangi viskas kyla iš Dievo, dieviškosios prigimties būtinumo, vadinasi, Dievas myli ne tik save, bet ir žmones (ibid.:330). Galima pastebėti prieštaravimą: V dalies 17 teoremos priede teigiama, kad Dievas nieko nemyli (ibid.: 316) Tačiau, kaip pastebi Garretas, šiuo atveju mes neturėtume suvokti meilės šiame dabartiniame laike– ši meilė gali būti suvokiama tik amžinąja sielos dalimi (Garrett 2006: 284) ir tai yra meilė tikraja to žodžio prasme, nes ji yra amžina ir nesunaikinama ( B. Spinoza 2001: 329), ir *iš to aiškiai*

*suprantame, kas sudaro mūsų išganymą, palaimą arba laisvę- būtent pastovi ir amžina meilė Dievui, kitaip tariant, Dievo meilė žmonėms* (B. Spinoza 2001: 330). Galime pastebėti, kaip Spinoza sujungia žmogaus sielos laisvę su metafizika. Sielos išganymą, palaimą, laisvę, mes pasieksime tada, kai į viską žiūrėsime amžinybės požiūriu, pasitikėsime savo intuicija, kuri leidžia mums transcenduoti šį paprastą fizinį pasaulį, kuris yra nepastovus, pilnas kančios ir neužtikrintumo. Kai žmogus pradeda į savo gyvenimo tragedijas žiūrėti intuicijos ir amžinybės perspektyvoje, jos jam pasirodo nebe tokios baisios nes ką reiškia kažkoks įvykis nesibaigiančioje amžinybėje, begaliniam neapibrėžtam kosmose, begalinėje Dievo substancijoje.

Kai kurie autoriai, teigia, jog tai yra savižudybė, mistinė savidestrukcija, nes žmogus į viską žiūrėdamas racionaliai ir pasiekdamas Dievą, sunaikina savo efemeršką asmenybės dalį. Tačiau manyčiau, jog iš dalies tai galima laikyti žmogaus (Spinozos) psichologiniu gynybos mechanizmu. Racionalus, funkcionalus mąstymas žmonėms padeda nepalūžti. Tarkim, artimo žmogaus sunkios ligos diagnozė neatrodo tokia baisi, kai moksliskai žmogus supranta, kaip ši liga atsiranda ir kaip ji yra gydoma.

Kyla klausimas, koks yra santykis tarp Spinozos politikos ir filosofijos? *Politiniame traktate* jis rašo, kad dažniausiai filosofai nesupranta, pašiepia žmonių emocijas (B. Spinoza 2002: 680). Kaip teigia Spinoza, tokie filosofai įsivaizduoja, kad žmonės yra ne tokie, kokie yra iš tikrųjų, o to tokie, kokie jie, norėtų, kad jie būtų (ibid.). Spinoza prideda, kad nėra jokios abejonės, kad politikai yra parašę geresnius politinius veikalus nei patys filosofai (ibid.). Tai reiškia, jog politika reikalauja veiksmo, partikuliarumo, o filosofija, per savo universalų mąstymą ir idealo siekiamybę negali pamatyti realybės. Spinozos filosofijos samprata nėra tradicinė. Joje pati svarbiausia dalis yra žmogaus emocijos ir jo vidinis pasaulis. Tačiau ši emocijų analizė, per kurią žmogus tampa laisvas, politikoje yra pritaikoma visai kitaip nei *Etikoje*. Pastarajame veikle Spinoza aiškiai parodė, kaip ją pasiekti. Kyla klausimas, kaip tą laisvę pasiekti politikoje. Tiksliau ar laisvė egzistuoja politikoje. Ar Spinoza, galintis išgydyti žmogaus sielą nuo neramumų, gali išgyti ir visą valstybę, visuomenę. Norint tai pamatyti pirmiausia bus aptariama Spinozos demokratijos samprata, suvereno vaidmuo valstybėje ir įstatymų galia, bei minties ir žodžio laisvė.

#### 4. Demokratijos samprata

Žmogus, per savo pastangas, per savo valią gali tapti laisvas. Jis pats yra būtybė, kuri kaip baronas Miunchauzenas gali save paimti už plaukų ir ištempti iš bėdos. Tačiau ar politikoje tai įmanoma? Politikai gali ištempti valstybę iš konfliktų, tiksliau juos numalšinti, tačiau ar tokiu būdu valstybė bus laisva? Atsakymas į šį klausimą bus aiškesnis, pristacius Spinozos demokratijos, suvereno, įstatymų ir religijos sampratas.

Spinozos demokratijos samprata kyla iš visuomenės, kurioje egzistuoja valstybė ir kurioje geriausiai yra išsaugoma žmogaus laisvė. Prieš tai parodant reikėtų išryškinti, kaip atsiranda pati demokratija, valstybė, nes ši genezė parodo, kaip atrodo valstybės samprata Spinozos filosofijoje. Tad pirmiausia reikėtų parodyti, kaip iš prigimtinės būklės yra pereinama į demokratiją.

Spinozai prigimtinė būklė sutampa su prigimtinės teisės samprata. *Teologiniam-Politiniam Traktate* jis rašo, kad:

*Prigimtinę teisę ir principus aš suprantu kaip kiekvieno atskiro daikto prigimties dėsnius, leidžiančius mums suprasti, kaip kiekvienas individas yra gamtiškai apspręstas egzistuoti ir veikti tam tikru būdu. Pavyzdžiui, žuvis yra iš prigimties apspręsta plaukiuoti, o didelės žuvis yra apspręsta valgyti mažesnes žuvis, todėl žuvis viešpatauja vandenyje, o didelės valgo mažesnes pagal aukščiausiąją prigimtinę teisę. (B. Spinoza 2017: 481).*

Spinoza nedaro skirtumo tarp žmogiškųjų ir nežmogiškųjų objektų:

*Čia nepripažįstame jokio skirtumo tarp žmonių ir likusių gamtos individų; taip pat tarp žmonių, apdovanotu protu, ir kitų, kurie tikro mąstymo nėra pažinę; neskiriame ir kvailių, pamišėlių nuo protaujančių (ibid.: 483).*

Jis pabrėžia, kad kiekvienas individas turi aukščiausiąją teisę į viską, ką gali, ir kiekvieno teisė leidžia tiek, kiek jam yra apspręsta turėti galios (ibid.: 481). Spinoza į prigimtinę teisę (būklę) žiūri natūralistiškai. Jam galia sutampa su teise. Aš turiu teisės, tiek, kiek turiu galios. Tai visai kitokia prigimtinės būklės (teisės) samprata nei T. Hobbeso. Kaip teigia Steven B. Smith straipsnyje „Spinoza’s democratic turn: chapter 16 of the *Theological- Political Treatise*“, Spinoza, netiesiogiai kritikuodamas Hobbesą, ką vėliau ir darė Rousseau, žiūri į prigimtinę teisę ne pagal žmogaus savybes, kaip darė prieš tai minėtas anglosaksų filosofas. Spinoza prigimtinę teisę veda bendrai iš gamtos, abstrakčia prasme (S.B. Smith 1994: 365). Trumpai tariant, Hobbesui žmogus žmogui vilkas, o Spinozai žmogus turi teisės tiek, kiek jis turi galios, kaip gamta jį determinavo turėti galios. Prigimtinė būklė kontrastuoja su pilietine būkle. Todėl politinėje filosofijoje labai svarbus yra perėjimas iš prigimtinės būklės į pilietinę būklę, nes tai parodo, kaip filosofas įsivaizduos pačią valstybę. Kaip žinoma, pas Hobbesą, dėl aukščiausios mirties

baimės visi pasirašo sutartį, pagal kurią kiekvienas atiduoda savo galią suverenui ir taip apsaugo save nuo mirties. Nesvarbu, kaip elgiasi suverenas, gerai ar blogai, daug blogiau yra gyvenimas be suvereno, negu be jo. Tai yra racionalumas, kuris išlaisvina žmones iš prigimtinės būklės. Spinoza į šį perėjimą žiūri kitaip, natūralistiškiau ir racionaliau, tačiau šis racionalumas yra toks nei Hobbeso. Spinozai, bent jau *Etikoje* racionalumas skirtas ne tik numalšinti konfliktus, bet ir padaryti žmogų psichologiškai galingesnį ir pajėgesnį. Žmonės pereina į pilietinę būklę, nes joje patogiau gyventi:

*vardan saugaus ir gero gyvenimo žmonės privalo susivienyti. Taigi jie turi siekti, kad teisė, kurią kiekvienas iš prigimties turi į viską, priklausytų visiems bendrai ir būtų apspręsta ne kiekvieno žmogaus jėgos ir potraukio (kaip buvo iki tol), o visų žmonių valios ir galios kartu paėmus (ibid.: 487).*

Žmonės sudaro bendruomenę ne todėl, kad bijotų, o todėl, nes jiems yra naudingiau gyventi kartu. Svarbu, kad suverenas elgtųsi naudingai, racionaliai. Spinoza teigia, *kad joks susitarimas negalioja jeigu jis neneša naudos, ir, panaikinus naudą yra sugriaunamas pats susitarimas (ibid.: 489)*. Tai reiškia, kad žmonės į pilietinę būklę pereina natūraliai, determinuotai. Nereikia jokios išorinės jėgos, kad jie tą padarytų. Ir pilietinė būklė yra panaši į prigimtinę būklę, jei pilietinio susivienijimo režimas yra demokratija. Spinoza teigia, kad jei norima sukurti visuomenę be jokio prieštaravimo prigimtinei teisei (kas ir būtų prigimtinė būklė- aut. past.), jei kiekvienas visą savo turimą galią perleis visuomenei (ibid.: 491). Ji vienintelė turės aukščiausiąją prigimties teisę į viską, t.y. suverenią valdžią, ir kuriai kiekvienas turės paklusti arba laisvai, arba iš aukščiausios bausmės baimės (ibid.). Ir tokią visuomenės teisę Spinoza vadina demokratija. Apie suvereną bus išplėtota šiek tiek vėliau. Dabar reiktų grįžti prie demokratijos ir prigimtinės (teisės), būklės panašumų ir skirtumų. Panašumas, kaip ir prieš tai buvo minėta, yra tai, jog demokratija imituoja prigimtinę būklę, nes demokratijoje gali egzistuoti įvairių potraukių žmonės. Tačiau jos skiriasi dėl racionalumo buvimo. Jis kyla iš visuomenės: *vardan saugaus ir gero gyvenimo turi susivienyti (ibid.: 487)* ir visuomenė turi *tvirtai nusispręsti ir susitarti visko siekti tik pagal protingo gyvenimo taisykles (ibid.)*

Spinoza minėjo, kad *demokratiją reikia apibrėžti, kaip visuotinę žmonių sąjungą, kuri kartu paėmus turi suverenią teisę į viską, ką gali (ibid.: 491)*. Tai reiškia, jog valdžia kyla iš žmonių. Tai būtų imanencija. Kyla klausimas, ar Spinozos demokratiniame režime egzistuoja lygybė. Vieni autoriai su tuo sutinka, kiti ne. Kaip pavyzdžiui Leo Strauss, knygoje *Spinoza's Critique of Religion* teigia, jog Spinozos politinė teorija kreipia dėmesį ne į filosofus (žmones, kurie vadovausi protu- aut. Past.) bet į minią (kuri pasiduoda emocijoms) (Leo Strauss 1982: 229). Išmintingiesiems minia tampa teoriniu objektu (ibid.). Galima suprasti, kodėl Leo Strauss taip mano. Spinoza *Etikoje* rašė, davė net patarimus, kaip žmogui valdyti savo emocijas, kad jis būtų laisvas, racionalus. Jis minėjo, jog iš tikrųjų tokią laisvę pasiekti yra

gana sunku. Žmonių racionalumo lygis rodo, kuriam visuomenės sluoksniui jis priklauso (galima sakyti, jog filosofas visuomenę skirsto į racionaliuosius ir iracionalius žmones). Tačiau ne visi autoriai su tuo sutinka. Nick Nesbitt knygoje *Spinoza beyond philosophy*, straipsnyje *Which Radical Enlightenment? Spinoza, Jacobinism and Black Jacobinism* teigia, jog Spinozos politinė demokratinė radikaliosios Apšvietos dimensija buvo išplėtotą Rousseau, Robespjėro ir Toussaint Louverture (N. Nesbitt 2012:150). Rousseau plėtojo mažoritarinės demokratijos idėją: jam daugumos valia yra kaip išganymas išlaisvinantis žmogų ir nuleidžianti rojų į žemę. Straipsnio autorius teigia, jog penkios Spinozos pagrindinės aksiomos, į kurias žiūrima per Prancūzų radikaliosios Apšvietos iškilias asmenybes, teoriškai nutiesė kelią universalioms teisėms ir bendrajai žmonių valiai (ibid.: 149). Tai būtų šios aksiomos: 1) vienybės aksioma, kad egzistuoja viena nedaloma substancija (*Deus sive natura*). 2) teiginys, jog egzistuoja viena imanentinė savaimė judanti bet kokio kūno jėga (*natura naturans*). 3) etinė nuostata, kad kiekvienas kūnas turi ir privalo siekti išraiškos ir supratimo galios 4) šis teiginys (*laetitia*) gali būti įgyvendintas tik visuomenėje neigiamai prigimtinėje būklėje 5) požiūris, jog tikroji visuomenė, kur labiausiai gali žmonės išsireikšti ir kur galima vadovautis protu yra demokratija (ibid.). Trumpai tariant, autorius išskiria tris Spinozos metafizikos principus: *deus sive natura*, *natura naturans* ir *laetitia*. (Paskutinį terminą įvardinčiau labiau kaip *conatus*, žmogaus ir bet kokio kito gamtos objekto norą išsaugoti geriausiu būdu savo būtį). Ryšį tarp Spinozos aksiomų ir demokratijos išryškina šis Nick Nesbitt teiginys, kad Spinozos ontologijoje yra užkoduotas liaudies, tautos suverenitetas ir bendroji valia. Autorius šį teiginį sustiprina cituodamas Spinozą, kad niekas negali niekam perleisti galios taip, kad jis nustotų būti žmogumi. Straipsnio autoriaus nuomone, kontrakto tikslas yra ne didinti galią pašalinių subjektų, bet didinti totalinę visuomenės galią. (ibid.: 151). Panašiai mąsto ir A. Negri. Sandra Field straipsnyje *Democracy and the multitude. Spinoza against Negri* rašo, jog Antonio Negri į demokratiją žiūri per steigiamos (constituent) ir įsteigtos (constituted) galios aspektą. Pastarajam filosofui demokratijoje, galima sakyti, kad radikalioje demokratijoje, slypi steigiamoje galioje, o ši galia kyla iš minios. Bet koks žmonių galios suvaržymas yra originalios demokratijos išdavystė (S. Field 2012: 21). S. Field apibendrina, jog Negri *potestas* (gebėjimas kažką padaryti) būtų minios galia, o *potentia* institucijos, kurios neturi varžyti žmonių galios (ibid.: 23). Atrodo, jog Negri kaip apreiškimu pasitiki minios galia. Nors Spinoza *Traktate* ir rašo, kad suverenas priklauso visuomenei ir demokratija jam yra kaip visuotinė žmonių sąjunga, kuri kartu paėmus turi suverenią teisę į viską, ką gali (B. Spinoza 2017: 491). Spinoza mini žmonių sąjungą, kuri turi būti kaip vienis, kaip dieviška substancija. Tačiau ši žmonių sąjunga nėra jėga, kuri išlaisvins ir išgany žmones. Spinoza aiškiai supranta, kad ne visi žmonės mąsto adekvačiai:

*Kadangi viskas taip yra, tai aiškiai pamatome, kad labiausiai į prietarus linkę yra tie, kurie be saiko trokšta netvarių dalykų. Jie palūžta dar lengviau, kai patenka į kokį nors pavojų ir patys nebegali išsigelbėti. Tada jie virkaudami maldomis ir skystuolių ašaromis prašosi pagalbos iš dangaus, protą (kadangi mąstymu rasti kelio į tuščius dalykus, kurių jie nori) vadina aklu, žmonių išmintį - tuščia, o vaizduotės klaidžiojimus, sapnus ir vaikiškas kvailystes laiko dieviškais atsakymais. Jie patiki, kad Dievas niekina išminčius ir savo pamokymus yra surašęs ne prote, o kur nors galvijų viduriuose, kur juos dievišku įkvėpimu ar instinktais išskaito visokie kvailiai, bepročiai arba paukščiai. Šitaip žmones iš proto veda baimė. (B. Spinoza 2017: 27).*

Iš šio labai emocingo citatos tono galima aiškiai suprasti, jog Spinoza net nelabai mėgsta *kvailių* ar *bepročių*, todėl filosofas net nenorėtų, jog šie žmonės dalyvautų valdyme. Todėl kai kurie autoriai jį vadina konservatyvios minties atstovu. Todėl yra svarbus suvereno vaidmuo, kam žmonės perduoda savo galią, tačiau apie šį Spinozos politikos aspektą bus išplėtota šiame darbe vėliau.

Dabar vertėtų sugrįžti prie klausimo, kodėl A. Negri teigia, jog vis dėl to žmonės gali būti vieningi ir taip panaikinti bet kokias hierarchijas tarp jų? Kaip teigia S. Field, Negri šią problemą sprendžia per sąvokos *pietas* aspektą, kurį būtų galima versti kaip bendrąjį gėrį ar moralę (S. Field 2012: 25). *Etikoje* Spinoza tai apibrėžia kaip *troškimą daryti gera, atsirandantį dėl to, kad gyvename vadovaudamiesi protu* (B Spinoza 2001: 251) (lietuviškame vertime *pietas* verčiamas kaip pareigos jausmas). Toliau Spinoza teigia, kad

*Pagalčiau žmogus, kuris gyvena vadovaudamasis protu, troškimą susieti kitus su savimi draugystės ryšiais, vadinu „garbingumu“, „garbingu“ dalyku– tai, ką giria žmonės, vadovaudamiesi protu; ir priešingai, „niekingu“ dalyku vadinu tai, kas kliudo užmegzti draugiškus ryšius. (ibid.)*

Spinoza sako, jog žmonės, vadovaudamiesi protu vieni kitus mėgs ir taip nekonfliktuos. Tą patį galvoja ir Negri ir jo nuomone, šiam pareigingumui, *pietas*, gali sutrukdyti tik išorinės jėgos, kaip politinės institucijos, kurios mažina minios galią (S. Field 2012: 26). Tačiau toks santykis tarp žmonių neįmanomas realiame pasaulyje, kaip intuityviai atrodo. Ta pati draugystė, kaip teigia S. Field nebūtinai reiškia santykį tarp lygių žmonių. Labai dažnai vienas draugas už kitą būna protingesnis, todėl neišvengsime nelygaus santykio. Kaip ir visuomenėje. Spinoza teigia, jog visi iškart negimsta turėdami išlavintą protą ir prireikia kartais net viso gyvenimo, kad juo išmoktume vadovautis (ibid.: 31).

Reikėtų teigti, jog spinoziškoje demokratijoje žmonės nėra lygūs. Skiriasi jų racionalumo lygis: vieni priima protingus sprendimus, kiti nuolatos yra tampomi aistrų. Būtent pastarieji žmonės, kaip teigė L. Strauss, ir yra politikos objektas. Demokratijos, o tiksliau, suvereno tikslas yra suvaldyti minios emocijas. Spinozos demokratija yra demokratija su apynasriais. Šis apynasris- racionalumas, per kurį

visuomenė tampa laisva. Koks yra suverenas ir kiek jis racionalus? Arba tiksliau: Spinoza teigia, jog demokratija yra pats natūraliausias valdymo režimas, tačiau tuo pat metu jis yra ir pats racionaliausias. Kaip Spinoza suderina natūralumą su racionalumu? Tai yra kaip jis suderina kartais iracionalią žmogaus prigimtį su racionalumu?

## 5. Suverenas

Natūralumą su racionalumu turi derinti suverenas, nes ji yra visos valstybės protas. Tačiau kyla klausimas, ar pats suverenas, t.y. valdžia tikrai yra natūralus reiškinys, nes jis yra tas, kas valdo natūralumą. Spinozos filosofijoje viskas yra natūralu. Jam Dievas ir Gamta yra tas pats. Tai yra substancija, kurioje egzistuoja viskas, kas tik įmanoma. Spinoza nedaro skirties tarp natūralių ir nenatūralių objektų, nes viskas pagal filosofą ir yra natūralu. Todėl ir suverenas yra natūralus reiškinys. Tačiau tai, kas natūralu, nebūtinai yra gera. Hobbeso filosofijoje politinis gėris yra dirbtinis/ racionalus, kuris yra skirtas suvaldyti žmogaus prigimtį, nes žmogaus prigimtis yra pagal Hobbesą grobuoniška. Tiksliau pas Hobbesą net nėra absoliutaus gėrio, egzistuoja tik absoliutus blogis, kurį reikia sutramdyti. Spinoza nedaro skirties tarp gėrio ir blogio realia prasme, nes gamta neturi ydų, kaip jis rašo *Etikoje* (B. Spinoza 2001: 128). Leo Strauss knygoje *Spinoza's critique of religion* teigia, jog pats Dievas nėra nei geras, nei blogas. Jis yra virš gėrio ir blogio (L. Strauss 1930:18). *Teologiniame- politiniame traktate* Spinoza teigia, kad:

*kas mums gamtoje atrodo juokinga, prieštaringa, arba, bloga kyla iš to, kad dalykus pažįstame ribotai ir nežinome didžiosios dalies gamtos tvarkos bei darnos. Norime, kad viskas būtų pritaikyta mūsų proto naudai, tačiau tai, kas jam atrodo bloga, nėra bloga visos gamtos tvarkos ir dėsnių atžvilgiu. Tai yra bloga tik mūsų prigimties atžvilgiu* (B. Spinoza 2017: 485).

Paskutinis šios citatos teiginys reiškia, kad blogis matomas tik iš žmogaus prigimties požiūrio rodo, jog blogis realiai neegzistuoja. Jis yra nominalus, ateinantis iš mūsų supratimo. Todėl bloga yra tai, kas vyksta mūsų sieloje. *Etikoje* Spinoza rašo, kad gėris yra tai, *ką mes tikrai žinome esant priemone vis labiau priartėti prie sumanyto žmogaus prigimties pavyzdžio* (B. Spinoza 2001: 216). Blogis yra *tai, ką tikrai žinome mums kliudant pasiekti pavyzdį* (ibid.). Spinoza gėrį tiesiogiai tapatina su naudingumu (ibid.: 217). Žmogui visada yra naudinga gerai jaustis. Tad sąvokas gėris/blogis reikėtų pakeisti laisvė/vergija, nes, kai gerai jautiesi, esi laisvas. Vienintelis gėris žmogui yra kontroliuoti savo emocijas. *Etikoje* filosofas rašo, kad *žmogaus negalią pažaboti ir suvaldyti savo emocijas aš vadinu vergija* (ibid.: 213). Tai rodo, jog Spinozos moralės supratimas yra hedonistinis. Tačiau šis hedonizmas nėra brutalus, rūpinimasis savo emocijomis ir savo savijauta niekada nėra moraliai blogas dalykas.

Šis Spinozos supratimas apie gėrį ir blogį rodo, jog suvereno tikslas yra suvaldyti žmonių emocijas taip, jog jie būtų laisvi, nes, kaip rašoma *Teologiniame- politiniame traktate*, kad *valstybės [ir suvereno- aut. past.] aukščiausias tikslas yra ne viešpatauti ir bauginti žmonės ar pavergti juos kito teisei, bet priešingai- išvaduoti visus nuo baimės, kad visi gyventų kiek įmanoma saugiau, t.y. kad kuo stipriau išlaikytų savo prigimtinę teisę gyventi ir veikti be žalos sau ir kitiems* (ibid. 615).



Valstybės tikslas yra laisvė (ibid.). Laisvė yra gerai jaustis. Kai ši laisvė yra pasiekama, žmonės gerai jaučiasi savo kailyje, tuomet valstybėje nebelieka konfliktų. Toks ir būtų suvereno tikslas. Konkrečia prasme, suverenas yra reprezentacinis, nes demokratija nėra ochlokratija. Ji yra renkamoji. Kaip jis rašo nebaigtame skyriuje apie demokratiją *Politiniame Traktate*, kad į valdžią, tarybą gali patekti žmonės tik pagal įstatymą (B. Spinoza 2002: 752) Šiame Traktate jis taip pat teigia, kad suverenas yra žmonių galia ir šią galią turi tie, kurie rūpinasi valstybės reikalais, konkrečiau tie, kurie daro, interpretuoja, atšaukia įstatymus, stiprina miestus, daro sprendimus dėl taikos ir karo ir taip toliau (B. Spinoza 2002: 687). Kaip ir anksčiau buvo minėta, pagal Spinozą suvereno tikslas yra suderinti racionalumą ir natūralumą. Tai reiškia padaryti žmones laisvus padedant jiems suvaldyti savo emocijas. Tą padaryti galima keliais būdais: per racionalius įstatymus, religiją ir žodžio laisvę. Tai yra suvereno įrankiai, kaip užtikrinti laisvę valstybėje arba minkštoji galia, kaip paveikti žmones.

## 6. Įstatymai

Pirmiausia, įstatymai turi būti racionalūs. Suverenas, ar jis būtų demokratinis, monarchinis ar aristokratinis negali įsakyti ką nors, kas yra nelogiška. Kaip teigia Spinoza *Politiniame Traktate sunkiai įmanoma, kad aš turėčiau teisę stalui liepti valgyti žolę* (ibid.: 697). Racionalumas, protas atrodo labai abstrakti sąvoka. Hume'ui protas yra aistrų vergas. Spinoziškas protas nėra instrumentiškas protas, bet protas, kuris išlaisvina žmogų ir valstybę. Šis racionalumas pasireiškia valstybės įstatymuose.

*Teologiniame- Politiniame Traktate* Spinoza kalba apie įstatymų naudą: *joks susitarimas negalioja, jeigu jis neneša naudos, ir, panaikinus naudą yra sugriaunamas susitarimas* (B. Spinoza 2017: 489). Tekste pabrėžiama, jog spręsti, kas kenkia bendrajam gėriui gali tik suverenas. Privatus asmuo to daryti negali. Todėl suverenas yra vienintelis įstatymų leidėjas ir interpretuotojas (ibid.).

Tačiau pastarajame *Traktate* teigiama, kad jei įstatymas yra toks, kad vos tik jį pažeidus yra sukeliamas bendruomenės nepasitenkinimas ir pyktis, kontraktas yra nutraukiamas. Suverenas turi neleisti įstatymų, kurie skatintų sukilti žmones. Didesnis pavojus valstybei kyla ne iš kitų valstybių priešų, bet iš savo pačių piliečių, kaip rašo: *niekam nepavyko pasiekti to, kad valdžiai didesnis pavojus grėstų iš priešų, o ne iš savo pačios piliečių, ir kad valdžia labiau bijotų svetimšalių, nei savo gyventojų* (ibid.: 519). Todėl svarbu yra padaryti taip, kaip įstatymai būtų efektyvūs ir atitiktų žmogaus prigimtį. Kaip pastebi Jean- Baptiste Pointel straipsnyje *Law as adequate Emotion: Spinoza's Legacy*, Spinoza, skirtingai nei Hobbesas, teigia, kad pasirašydami kontraktą žmonės ne sumažina savo galią, bet ją padidina. Pagal Hobbesą prigimtinei teisė reiškia laisvę naudoti savo galią, o pagal Spinozą prigimtinei teisė yra pačios galios laisvė: tai reiškia, jog kiekvienas turi teisę daryti, ką nori, kai jis tą daro (J. B. Pointel 2016: 264). Žmonės gyvendami valstybėje ne sumažina savo galią, bet atsisakydami dalies savo galios veikdami kartu įgauna didesnę galią (ibid.). Spinoza savo veikaluose pažymi, jog žmonėms daug paprasčiau gyventi kartu nei atskirai. Kartu jie tampa stipresni. Vadinasi ir patys įstatymai turėtų būti tokie, kurie skatina žmonių gerą elgesį, o ne juos baudžia. Šį aspektą įrodo ir Spinozos *conatus* samprata. *Conatus* Spinoza *Etikoje* apibrėžia taip, kad *Kiekvienas daiktas, kiek tai nuo jo priklauso, siekia išsaugoti savo būtį* (B. Spinoza 2001: 138). Tačiau daiktas save turi išsaugoti ne bet kokių būdu, o taip, jog jis galėtų egzistuoti geriausiu savo būdu: *siekimas išsaugoti savo būtį, yra ne kas kita, kaip paties daikto duotoji, arba tikroji esmė* (ibid.: 139). Pasiekti savo esmę pagal Spinozą reiškia egzistuoti tobuliausiu būdu, gyventi pagal dieviškos substancijos nustatytą tvarką (kitai sakant determinizmą). Taip turi atrodyti valstybė, kuri stengiasi egzistuoti savo geriausiu būdu ir pagal tai kuria įstatymus.

Kyla klausimas, kokie turi būti įstatymai, institucijos, kad didintų žmonių galią? Žmonės veikia emocijos, todėl ir pačios institucijos turi žinoti, kaip paveikti žmonių emocijas, nes žmonės kopijuoja

vienas kito emocijos ir jaučia tam tikrą bendrystę vieni su kitais. *Etikos* III dalies 27-toje teoremoje jis rašo, kad *Isivaizduodami, kad į mus panašus objektas, kuriam nejautėme jokios emocijos, yra apimtas kokios nors emocijos, patys patiriame šią emociją* (B. Spinoza 2001: 155). Tai reiškia, jog mes matydami, kaip jaučiasi vienas žmogus, kiti jausis panašiai kaip ir jis. Tai yra emocijų mimetika: mes kopijuojame vienas kito emocijas, vienas kitą užjaučiame, todėl ir egzistuoja tam tikra bendrystė tarp žmonių. Kaip mini J.B. Pointel tokiu būdu atsiranda visuomenė (ibid.: 265). Tačiau Spinoza *Etikoje* pabrėžia, jog žmonės nebūtinai vienas su kitu sutaria, nes *kiekvienas iš prigimties trokšta, kad kiti gyventų pagal jo supratimą; o kadangi visi vienodai to trokšta, visi vienodai kliudo vieni kitiems ir visi, norėdami būti visų geriami arba mylimi, užsitraukia vieni kitų neapykantą* (ibid.: 161). Todėl bet kokių atveju daugiausia galios turės ta grupė žmonių, kuri priklausys daugumai. Todėl šiuos žmones reikia edukuoti įtikinti juos per protą, per racionalumą arba per bendrą emociją. Pirmąjį variantą Spinoza iš karto atmeta, nes didelė dalis žmonių neturi tiek jėgų ir nenori dėti pastangų, kad taptų racionalūs ir laisvi. Filosofas *Etikos* pabaigoje rašo, kad pasiekti laisvę per protą, racionalumą yra nelengva: *Jei dabar kelias, kurį parodžiau į tai vedant, atrodo labai sunkus, vis dėlto jį galima rasti. Jis iš tiesų turi būti sunkus, nes jį taip retai randa* (B. Spinoza 2001: 338). Antrasis būdas realesnis ir institucijos (žmonių išrinktas suverenas) turi tą padaryti. Įdomesnis klausimo aspektas būtų kaip suverenai, mažuma, padaro taip, kad minia, visiška dauguma, klausytų mažos dalies reprezentantų?

Į šį klausimą Spinoza atsako *Politiniame traktate* teigdamas, kad žmonės turi būti valdomi taip, kad jie negalvotų, jog yra valdomi, bet galvotų, jog jie gyvena kaip jie nori turėdami savo laisvą valią (B. Spinoza 2002: 750). Filosofas prideda, jog vienintelės žmonių ydos yra meilė laisvei, troškimas didinti savo turtą ir noras užimti aukštus postus (ibid.). Pastaruosius žodžius Spinoza sako su ironija: nei jis pats tiki, kad žmogus turi laisvą valią, nei pats vertina efemeriškus turtus. Tikroji palaima Spinoza sielos ramybė, kuri yra pasiekama per protą, auto refleksiją. Iliuzinė laisva valia, turto ir garbės troškimas yra silpnos vietos, kuriomis labai lengvai galima žmones paveikti. Todėl Spinoza ir prideda, kad

*Be jokios abejonės pelno troškimas, kuris yra universalus ir nuolatinis, yra skatinimas garbės troškimu, dauguma žmonių dės savo pastangas, kad padidintų savo turtą nediskredituojančiais būdais* (ibid.).

Tokia filosofo mintis rodo, jog suverenas turi skatinti žmones ką nors daryti, didinti jų galią, o ne bauginti juos draudimais. O drausti jis turi netiesioginiais būdais (ibid.: 749). Svarbiausia, jog žmonėse gyvuotų bendras jausmas, kuris stiprintų valstybę (ibid.). Skyriaus gale pridėdama, jog konstitucija, valstybės dvasia, išsilaikys tik tada jei ji remsis racionalumu ir bendruoju žmonių jausmu (ibid.: 751).

Vien protas negali išlaikyti valstybės, nes jis neturi tiek galios. Tai gali padaryti tik jausmas, emocija, kurie skatina paklusnumą suverenui. Tai padaryti gali tik religija.

Taigi, pagal Spinozą įstatymai turi būti racionalūs, nes, kaip jis rašė, negali stalui liepti valgyti žolės. Antra, jie turi nešti naudą ir tą naudą turi matuoti ne privatus asmuo, o suverenas. Trečia, suverenu valdžia kyla iš minios, iš jų emocijų, tai suverenas turi žinoti žmonių silpnas vietas, kad galėtų juos valdyti. Silpnos žmonių vietos būtų: laisvos valios iliuzija, turto siekimas ir garbės troškimas. Ketvirta, kad žmonės laikytųsi įstatymų, reikia ne tik racionalumo, bet ir išorinės jėgos, kuri skatintų paklusnumą, kurį skatinti gali religija, nes protas neturi tiek jėgos priversti žmones klausyti suvereno.

## 7. Religija

Spinoza *Teologinio- politinio traktato* pirmus 15-ka skyrių skiria teologijos ir filosofijos atskyrimui. Spinoza teigia, kad filosofija ir teologija yra dvi atskiros karalystės, kur protas valdo išmintį ir tiesą, nes proto galia nesiekia taip, kad išganytų žmones, o teologija kaip tik nevaldo nieko, išskyrus paklusnumą (ibid.: 469). Jei kas Raštą (teologiją) priderins prie filosofijos (proto) *tai jis neišvengiamai prisigalvos ir pranašams priskirs daugybę dalykų, kurių net nėra sapnavę, o tuomet klaidingai aiškins jų mintį* (B. Spinoza 2017: 459). O jei kas bandys filosofiją ir protą paversti teologijos tarnaitė, *tai jis senų laikų liaudies prietarus turės priimti kaip šventus dalykus ir leisti, kad jie užimtų ir užtemdytų jo protą* (ibid.).

Paprastai yra išskiriama, jog Spinoza kalba apie du religijos aspektus: visuotinę religiją, kuri yra priderinta prie valstybės naudos ir yra suvereno įrankis, ir tikrąją religiją, kuri nėra politizuojama ir suvereno sudaiktinama. Spinoza išskiria šiuos visuotinės religijos bruožus:

Pirma, *Dievas, t.y. aukščiausia būtybė, esanti teisingiausia ir gailestingiausia, arba kitaip- tikro gyvenimo pavyzdys, egzistuoja. Kad nežino arba netiki, kad jis egzistuoja, negali jam paklusti ir jo teisingumo nepažįsta* (ibid.: 449). Svarbiausia sąvoka šioje vietoje būtų gailestingumas. Jei Dievas nebūtų gailestingas, tai sukeltų didelių dvasios kančių žmonėms, kas juos išbalansuotų.

Antra, *Jis yra vienas. Niekas negali suabejoti, kad tai yra būtina didžiausiam atsidavimui, garbingumui ir Dievo meilei. Juk atidavimas, garbinimas ir meilė iš jo vieno viršenybės prieš visus likusius* (ibid.). Čia yra svarbi tezė, jog Dievas yra vienas. Jei jų būtų daugiau, tuomet kiltų konfliktas, kuris dievas yra tikrasis ir kurio reikia klausyti. Dar kita svarbi sąvoka yra Dievo viršenybe. Jo galingumas paveikia žmonių sąmonę, todėl jo labiau klausoma. Kaip teigia filosofas, valdžia turi įtikinti liaudį, ar bent jau iš visų jėgų stengti įtikinti, jog turi kažką aukščiau žmogiškos prigimties (ibid.: 191). Reikia įtikinti, jog valdantys nėra jiems lygūs. Tai padaryti tai, jog valdovai įtikindavo žmones, jog jie, karaliai, yra kilę iš dievų giminės (ibid.: 521). Galima pastebėti, jog Spinoza naudojami stebuklo epistemologinėmis galiomis. Jis IV-tame Teologinio- Politinio Traktato skyriuje bandė įrodyti stebuklo negalimumą, taip paneigdamas religijos autoritetą, tačiau jis pats naudojami religijos įrankiais. Juk valdovo atėjimas iš dievų giminės yra taip pat stebuklas. Taip pat šioje vietoje Spinoza mato tam tikrą religijos naudą, nes ji neracionalius, aistrų valdomus žmones, priverčia lengvu, neskausmingu būdu paklusti ir sutarti.

Trečias bruožas- *Jis visur pribūna ir jam viskas yra atskleista, jei būtų manoma, kad kas nors nuo jo gali būti nuslėpta arba jei nebūtų žinoma, kad jis viską mato, būtų galima suabejoti arba nepažinti jo*

*teisingumo lygybės, pagal kurią jis viską tvarko* (ibid.: 449-451). Tokiu būdu irgi sukuriama kontrolė, jei Dievas viską mato. Tai gali būti kaip tam tikras panoptikono variantas.

Ketvirtas bruožas- *Visuose dalykuose jis turi aukščiausią teisę ir viešpatauja. Jis nėra valdomas jokio įstatymo ir viską daro pagal savo sprendimą ir malonę. Visi privalo jam visiškai paklusti, o jis niekam neprivalo paklusti* (ibid.: 451). Šioje vietoje Spinoza steigia tam tikrą Dievo viršenybę. Tačiau, kaip suprantame, Dievas negali mums tiesiogiai pasakyti, kokie vis dėl to yra įstatymai ir kaip žmonės turėtų elgtis. Spinoza daugelyje *Teologinio- politinio traktato* vietų minėjo, jog yra svarbu, kas vis dėlto interpretuoja šventraštį. Todėl šventraštį turi interpretuoti pasaulietiniai valdovai, o ne dvasininkai.

Penktas bruožas- *Dievo religija ir paklusnumas jam susideda vien iš teisingumo ir gailėstingumo arba meilės savo artimui* (ibid.: 451). Gailėstingumo ir meilės artimui sąvokos, kaip ir yra aiškios. Tačiau, kas slypi po teisingumo sąvoka Spinozos filosofijoje nėra iki galio aišku. Platonui reikėjo visos knygos, kad paaiškintų, kas yra teisingumas Ir tai dar nėra iki galo aišku, kas tai yra. Kai kurie interpretatoriai teigia, jog teisingumas ir susideda iš gailėstingumo ir meilės artimui. Kitas svarbus bruožas čia yra paklusnumas. Spinozai paklusnumas nėra brutalus. Kai jis rašo *Teologiniam- politiniam traktate*:

*Tai kuo aiškiausiai matyti iš to, kad paklusnumas liečia ne tiek išorinius, kiek vidinius sielos veiksmus. Todėl labiausiai paklūsta tam, kuris atsiduoda visa savo siela ir ryžtasi paklusti kiekvienam įsakymui. Iš to aiškėja, kad tas turi daugiausiai valdžios, kas valdo pavaldinių sielas* (B. Spinoza 2017: 515).

Didžiausia grėsmė kyla ne iš priešų, o iš savo pačių piliečių (B. Spinoza 2017: 519). Kodėl žmonės turėtų savanoriškai paklusti suvereno leidžiamiems įstatymams? Šią problemą ir padeda išspręsti religija, kaip pastebi Michael Rosenthal straipsnyje *Two Collective Action Problems in Spinoza's Social Contract Theory*, kuriame jis apžvelgia, kaip tikėjimas padeda išvengti nemokančiojo(angl. free-rider) problemos (M. A. Rosenthal 1998). Visuomenėje visada atsiras žmonių, kurie norės gauti naudos neprisidėdami prie valstybės gėrio. Kad šie žmonės paklustų valstybės įstatymams reikia, kad jie turėtų išlavintą protą, intelektą, kad jie patys, savarankiškai suvoktų, jog reikia laikytis valstybės įstatymų, arba jiems reikia turėti kažkokią emocinę paskatą. Rosenthal pastarąjį reiškinį vadina transcendentiniu tikėjimu (ibid.: 402). Šis transcendentinis tikėjimas gali žmones paveikti dvejais būdais. Pirma, jie tikės, kad nors jie už savo blogą elgesį nebus baudžiami šiame gyvenime, tačiau bus baudžiami pomirtiniame gyvenime. Tokiu būdu individas elgsis egoistiškai, tačiau jis nekenks kitiems. Antra, suverenas gali žmones įtikinti, kad jų geri ar blogi darbai turės įtakos jų ateičiai, nes Dievas baudžia už nuodėmes (ibid.: 403). Tad suverenas dėl savo tam tikrų politinių klaidų gali apkaltinti liaudį, kaip tai darė Mozė (ibid: 403). Iš

vienos pusės, toks žingsnis gali atrodyti labai paprastas, tačiau tai suteikia daugiau stabilumo valstybėje, nes jei žmonės dėl suvereno klaidų bandytų jį nuversti, tuomet valstybėje atsirastų konfliktai ir karai. Tad tokia ir yra stipri religijos galia: ji gali neadekvačius žmones, kurie siekia naudos tik sau, priversti laikytis valstybės įstatymų. Spinoza naudoja religijos, transcendentinio tikėjimo psichologines galias, nors jis pats netiki jokia religija. Jonathan Israel knygoje *Radical Enlightenment* straipsnyje *Philosophy, Politics, and The Liberation of Man* teigia, kad ši universali religija yra filosofinė arba pilietinė religija. Kaip autorius teigia ši religija sukuria autonomišką mechanizmą, kuris kontroliuoja individą nepriklausomai nuo įstatymų ar suvereno (J. Israel 2001: 266).

Kitas bruožas:

*Visi, kas seka šiuo gyvenimo būdu, paklūsta Dievui ir jie vieninteliai yra išganyti; tie, kurie gyvena pagal malonumo valdžią, yra pražuvę. Jeigu žmonės tuo tvirtai netikėtų, nėra jokios priežasties, kodėl jie labiau norėtų paklusti Dievui, o ne malonumo troškimui (ibid.: 451).*

Svarbi sąvoka čia yra malonumas. Malonumą šioje vietoje turbūt būtų galima suvokti kaip individualų interesą. Tačiau šis aspektas liečia labiau ne paprastus žmones, o patį suvereną. Spinoza teigia, jog šio *malonumo* būtų galima išvengti, jei tarybą sudarytų kuo daugiau žmonių, nes tokiu atveju sumažėjo blogų sprendimų grėsmė. Pastarasis teiginys intuityviai neatrodo teisingas, tačiau ir Spinoza neturi tikslo sukurti idealios demokratijos. Bet kokių atveju žmonės bus mažiau korumpuoti, jei sprendimus priiminės daugiau žmonių.

Taigi, išgryninus šią religiją, galima teigti, jog jos vienas vienintelis tikslas yra paklusnumas. Žmonės nieko taip nebijo ir negerbia, kaip Dievo. Tai lyg Foucault panoptikumą. Spinoza jei tik galėtų visiškai panaikintų religiją, tačiau jis supranta, jog žmonės yra pripratę prie religijos, nes veikia jų sąmonę daug stipriau nei racionalus protas. Spinozai religija reikalinga tik dėl jos emocinio efekto žmonėms. *Etikoje* jis rašė, kad vieną emociją galima pašalinti kita, stipresne emocija, kas šiuo atveju būtų religija.

Paskutinis bruožas:

*Galiausiai Dievas atgailaujantiems atleidžia nuodėmes, nes nėra nė vieno, kuris nenusidėtų. Taigi, jei to netvirtintume, visi prarastų viltį būti išganyti ir neliktų priežasties, kodėl verta tikėti Dievo gailėstingumu. Tie, kurie tvirtai tiki, kad Dievas iš gailėstingumo ir malonės, kuriais remdamasis viską valdo, žmonės atleidžia nuodėmes, yra labiau sukurstyti Dievo meilei ir iš tikrųjų Pažįsta Kristų pagal Dvasią, ir Kristus yra juose.(ibid.).*

Religija gali būti ne tik politikos įrankis, bet taip pat gali būti ir tikra, nuoširdi religija. Šiame darbe šis religijos aspektas nebus labai plėtojamas, tačiau verta bent šiek tiek pažvelgti, kaip religija gali būti tikra religija iš Spinozos filosofijos.

Religija nėra vien tik kaip socialinis įrankis- ją galima traktuoti ir kaip tikrąją religiją). Tikrosios religijos aspektą pastebi Andy Alexis- Baker straipsnyje *Spinoza's Political Theology: Theocracy, Democracy and Monism*. Pastarieji visuotinės religijos dogmos ir yra tikrosios religijos nuostatos, kurių mokė Kristus ir Žydai, tačiau ji buvo sugadinta religinių bendruomenių. Straipsnio autorius teigia, kad Spinozos religijos supratimas skiriasi nuo modernųjų liberalų, kurie tikėjimą suprato kaip nešanti nesantaiką ir smurtą. Mylėti Dievą Spinozai reiškia ne tik mylėti save, bet visą pasaulį. Religija moko mus mylėti vienybę, kuri egzistuoja tarp visų ir pastebėti, kad viskas dalyvauja Dieve (A. Baker 2012: 439). Todėl, mylėti Dievą reiškia pažinti tam tikrą bendrumą tarp žmonių (ibid.). Spinoza taip ir rašo Etikos IV knygoje, kad žmonės vargu ar gali gyventi vieniši, tad bemaž visi labai pritaria žinomam žmogaus kaip visuomeninės būtybės apibrėžimui. Ir iš tikrųjų yra taip: žmonių bendruomeninis gyvenimas teikia žymiai daugiau patogumų nei žalos (B. Spinoza 2001: 248).

Kaip pastebi Steven Frankel straipsnyje *The Invention of Liberal Theology: Spinoza's Theological-Political Analysis of Moses and Jesus* Spinozai Kristus yra tobulas filosofo pavyzdys Traktate (S. Frankel 2001: 301). Kristus Dievą suvokė tiesiogiai, skirtingai nei kiti pranašai, kurie rėmėsi prietarais ir savo vaizduote (ibid.: 302). O tai, kad Kristus Dievą suvokė tiesiogiai reiškia, kad jis jį suvokė protu, racionaliai, be jokių vaizduotės priemaišų (ibid.: 303). Tad rodo, jog Kristus turėjo tobulą supratimą apie pasaulį. Kaip filosofas, Jėzus tikras ir būtinas tiesas išreiškė kaip tikrą moralinį mokymą. Pavyzdžiui, vietoj, kad uždraustų svetimoteriavimą įsakymu (kaip tai darė Mozė- aut. past.) Jėzus mokė, kad jei norime, kad būtų išsaugota ištikimybė, reikia pažaboti savąias aistras. Toks moralinis mokymas nereikalauja paklusnumo įsakymui, bet racionalaus gėrio pažinimo. Todėl tik tie, kurie seka Jėzaus dieviškuoju įsakymu gali mėgautis palaima ir išganymu (ibid.: 306). Šis aspektas, kad ramybė, palaima gali būti pasiekti racionaliū mąstymu protu, yra skirta Spinozos *Etika*, o ypač jos penkta dalis Apie intelekto galią, arba apie žmogaus laisvę. Tad iš vienos pusės galima teigti, jog tikroji religija yra Kristaus mokymas. Tačiau šioje vietoje galima ir vėl pastebėti, jog Spinoza labiau išaukština patį racionalumą, o ne patį Kristų.

Pastarasis religijos supratimas atrodo labai paprastas. Spinozai bet koku atveju religija yra netikra. Spinoziškas racionalumas pažemina apreiškimą iki prietaro, tą rodo jo visa stebuklų kritika. Spinozai visa ko pagrindas yra protas, ne tikėjimas. Jei jis Kristų nužemino iki proto, vadinasi, religija tiesiog neegzistuoja. Tad religijos tikslas yra paklusnumas suvereniui. Tačiau ar tai yra paklusnumas, kuris



išlaisvina, išgano žmogų ir jį padaro laisvą, arba tiksliau ar valstybė gali padaryti žmogų laisvą? Turbūt negalima to tvirtinti, nes žmogus tampa laisvas per savo protą, racionalumą, per auto refleksiją, todėl jis ir supras racionaliai, kodėl suverenas leidžia vienokiu ar kitokius įstatymus, o religija žmones priverčia paklusti per emocijas. Turbūt ji reikalinga, kad neadekvatūs žmonės nesugriautų valstybės ir leistų adekvatiems žmonėms gyventi ramybėje.

Galima pastebėti, jog šie religijos bruožai yra panašūs į žmogaus teisių nuostatus. Bendraja prasme, žmogaus teisės aprėpia tris bruožus: laisvę ir lygybę ir pagarbą kitam. Spinozos filosofijoje laisvė yra ta, jog niekas negali iš žmogaus atimti galios būti žmogumi. Žmonės lygūs, nes jie visi yra lygūs prieš Dievą. Ir Dievo viena iš religijos dogmų yra meilė artimui – tai reiškia pagarba kitam. Šie žmogaus teisių principai yra įpinti į religijos formą, pasiremiant transcendentiniu tikėjimu, kuris sustiprina paklusnumą suverenui. Šią nuostatą sustiprina Spinozos citata iš *Teologinio-politinio traktato*:

*Tikėjimas istoriniais pasakojimais yra visiškai nereikalingas ir nebūtinai, kad pasiektume savo aukščiausiąjį gėrį. Tačiau dėl to, kad tikėjimas istorijomis negali suteikti Dievo pažinimo ir meilės, nepuolame neigti, kad jų skaitymas yra labai naudingas pilietinio gyvenimo tikslas (ibid.: 161)*

Religija padeda suvaldyti minią, tačiau minia negali visada būti užčiaupta, jai reikia kažkur išsiliesti, pasireikšti, todėl reikia suteikti tokią progą, nes užslopintos emocijos griaua pačią psichiką, kas vėliau gali labai pakenkti valstybei.

Todėl Spinoza ir šneka paskutiniame *Teologinio- Politinio Traktato Skyriuje* apie minties ir žodžio laisvę.

## 8. Minties ir žodžio laisvė

Spinoza *Teologinio- politinio traktato* paskutiniame skyriuje išskiria dvi laisves: minties, proto stiprumo laisvę ir žodžio laisvę. Minties laisvė reiškia, kad kiekvienas gali mąstyti ir galvoti, kaip nori. Neįmanoma žmogui turėti vienokių ar kitokių minčių. Liepti jam ką nors mąstyti būtų tas pats, kas stalui liepti valgyti žolę. Galima atlikti trumpą mintinį eksperimentą: jei kas nors mums lieptų galvoti apie rožinius dramblius, tai mes apie juos ir galvosime. Tai Spinoza ir teigia, kad *negali būti, jog kažkas turėtų aukščiausiąją teisę į kieno nors kito protą, nes niekas negali kitam perleisti savo prigimtinės teisės ar galimybės laisvai mąstyti* (B. Spinoza 2017: 611). Tačiau, kaip mano Spinoza, visa žmonių bendra yda ta, kad jie savo mintis išreiškia kitiems (ibid.: 613). Kiekvienas vis tiek turi teisę išreikšti, ką jisai mano ar galvoja, nes *valdžia, kuri atima laisvę kiekvienam kalbėti ir dėstyti, ką nori, yra pati žiauriausia* (ibid.: 613). Užslėptos, neišreikštos emocijos kenkia psichologiškai, o valstybei turbūt nereikia nestabilių žmonių. Tačiau egzistuoja viena taisyklė: *kiekvienas gali naudotis sprendimo laisve nepažeidžiant suvereno teisės* (ibid.: 619). Tai reiškia, jog negalima skleisti tokių nuomonių, kurios skleidžia nesantaiką ir naikina suvereno autoritetą (ibid.). Atskirti, ar nuomonė tinkama išsakymui ar ne, priklauso nuo to, ar ji racionali, ar ne. Kaip jis rašo *Traktate*:

*kiekvienas gali mąstyti, spręsti, o todėl ir kalbėti viską, jeigu tik kalba ir dėsto vien pagal protą, o ne dėl neapykantos, pykčio ar apgaulės ir nesistengia kažko valstybėje pakeisti pagal savo turimą įtaką* (ibid.: 617)

Nuomonė turi būti racionali, be emocinių priemaišų. Racionalumas yra tas pagrindas, kuris išlaisvina ir sielą, ir valstybę. Tačiau jį sunku pamatuoti. Labai racionalus gali atrodyti žmonių žudymo mechanizmas koncentracijos stovyklose. Tačiau galima teigti, kad Spinoza turėtų kaip kontrargumentuoti nuomonę: racionalumas, protas turi palengvinti žmogaus sielos kančias. O žudymo mechanizmas tik dar labiau sudirgina emocijas. Noras pamatuoti, kas racionalu, kas ne yra tas pats, kas noras pamatuoti laisvę. Žmogus nuraminęs savo emocijas iškart jausis, jog yra laisvas, net jei bus kalėjime.

Pati racionaliusia valstybėje dalis yra suverenas, todėl jo autoriteto negalima kvestionuoti, nes tai būtų tas pats, kas naikinti savo laisvę. Tačiau Spinoza neturi iliuzijų, jog suverenas visą laiką elgsis racionaliai, tam ir reikia žodžio laisvės, kad žmonės, remdamiesi protu, be neadekvačių emocijų priemaišų, galėtų pakeisti suvereno nuomonę ir taip padėti valstybei.

Kaip pastebi C. Scmitt'as, knygoje *The Leviathan in the state theory of Thomas Hobbes* Spinoza šioje vietoje daro perskyra tarp privačios ir viešos laisvės. Privačios laisvės principas užtikrina taiką ir laisvę valstybėje. Pagal pastarąjį autorių, Hobbesas buvo pirmasis, kuris perskyrė vidinę laisvę, nuo

išorinės laisvės. Tačiau anglosaksas labiau susitelkė ties išorine laisve, kurią turi kontroliuoti suverenas. Spinoza daro atvirkščiai: jis teigia, kad bet taika bus pasiekta tik tada, kai žmonėms bus leista turėti individualią minties laisvę (C. Schmitt 1996: 58). Tai reiškia, kad individuali laisvė užtikrina laisvę valstybėje. Tačiau Spinoza daro tą patį, kaip ir Hobbesas, stiprina suvereno galią, tačiau Amsterdamo žydai tą daro subtilesniu būdu: teigia, jog kiekvienas gali manyti, ką nori, tačiau įsteigia 7 tikėjimo dogmas, iš kurių viena svarbiausių yra 5-toji, kuri liečia paklusnumą suverenui aspektą.

*valstybei nėra nieko saugiau kaip tai, kad religija yra laikoma susidedanti tik iš gailėstingumo ir lygybės, o suverenai tiek šventuose, tiek valstybiniuose dalykuose baudžia tik veiksmus, o kiekvienam galvoti, ką nori, ir sakyti, ką galvoja, leidžia* (B. Spinoza 2017: 631).

## 9. Dievo mirtis politikoje

Šio darbo tikslas yra parodyti, kaip per prigimties, proto, Dievo bei demokratijos, suvereno bei visuotinės religijos, minties laisvės ir įstatymų yra pasiekama laisvė. Spinozos prigimties sąvoka politikoje atitinka demokratijos sąvoką, nes prigimtis jau savaime aišku yra tai, kas yra natūralu, o demokratija yra pati natūraliausia santvarka. Demokratija su žmogaus prigimtimi dar panaši tuo, kad jos abi teigia vienį: demokratijos šaltinis yra visuomenė kartu paėmus, o žmogaus prigimtis egzistuoja vienoje dieviškoje substancijoje. Suvereno ir proto sąvokos susijusios tuo, kad vienas valdo ir ramina minią, o protas ramina žmogų. Abu jie siekia laisvės. Laisvei reikia kažkokio idealo, kad ją būtų galima pasiekti. *Etikoje* tas idealas yra Dievas. Politikoje tai yra įstatymai, visuotinė religija ir minties bei žodžio laisvė. Šios sąvokos, Dievas ir įstatymai, visuotinė religija, minties laisvė ir žodžio laisvė visiškai nėra panašios. Dievas *Etikoje* ir dievas politikoje skiriasi. Todėl laisvė valstybėje nėra laisvė. Dievas politikoje yra ne *Etikos* Dievas, o hobsiškas leviatanas, kuris ne per fizinę prievartą, o per švelnią, beveik nematomą psichologinę prievartą kontroliuoja žmones. Ir tai yra dėl keleto priežasčių:

Pirma, Spinoza nėra nei grynas materialistas kaip D. Hume'as nei tikras spiritualistas, kaip Berklis. Jam Dievas ir Gamta yra ta pati viena substancija, tai yra ne dvi monetos pusės, bet viena ir tas pats. Panašiai kaip geštalto piešinys. Viskas su viskuo susiję, egzistuoja visiška vienybė tarp kūno ir sielos. Tačiau šią vienybę Spinoza griauja politikoje teigdamas, kad filosofija ir teologija yra dvi atskiros karalystės. Šių sričių negalima suderinti, nes teologija jaudina žmonių vaizduotes, jausmus, o filosofija koncentruojasi į sąvokas bei protą. Teologija yra paveikesnė žmonėms, todėl filosofija politikoje yra silpnesnė. Todėl Spinoza ir atskiria teologiją nuo filosofijos politikoje. Jo teigimu, šventikai negali valdyti valstybės, religija negali determinuoti politikos, nes patirtis rodo, jog tuomet valstybėje kils neramumai. Spinoza nori filosofinius principus pritaikyti politikoje per religijos, teologijos emocinį, praktinį pranašumą. Iš šio aspekto kyla kitas argumentas, kodėl dievas politikoje nėra Dievas *Etikoje*. Jis kuria naują religiją, Dievą, kuri yra visuotinė religija. Šis naujas Dievas panašus tik tuo, jog ir *Etikoje* ir politikoje jis yra vienas. Visuotinė religijoje jis yra antropomorfinis, turintis jausmus. Politikoje dievas yra atskirtas nuo žmogus, pastatytas priešais jį, kai tuo metu *Etikoje*, filosofijoje jis yra visur. Tokiu būdu politikoje Spinoza naikina vienos substancijos vienybę. *Etikoje* Spinoza objektą su subjektu suvienija per Dievo substanciją. Politikoje filosofas Dievą suskaldo ir pastato jį prieš suveroną, kurį politikas turi panaudoti valdant valstybę.

Todėl kyla iš čia kyla kita priežastis, kodėl dievas politikoje yra leviataniškas dievas, o ne Spinoziškas Dievas. Filosofas Dievą nužemina visuotinėje religijoje teigdamas šiuos dalykus, kad jis yra gailėstingas, kontroliuojantis (nes viską jis žino), kad jį reikia garbinti (tai kelia baimę). *Etikoje* Dievas

yra visai kitoks: jis neturi jokių žmogiškų savybių, jam niekas nerūpi ir jis yra pati laisviausia būtybė. Žmogus tokį dievą gali pasiekti tik per savo protą ir mąstymą. Politiškas dievas yra pasiekiamas tik pagal suvereno įstatymus ir laisvas yra tas, kuris gyvena pagal suvereno įsakymą. Spinoza *Teologiniame politiniame traktate* prideda, jog laisvas yra ir tas, kuris gyvena pagal savo proto vadovavimą. Jis lyg ir bando išvengti to konflikto tarp visuomenės ir individo, teigdamas, jog individas gali būti laisvas valstybėje pats iš savęs laikydamasis įstatymų. Tačiau šie įstatymai, tiksliau visuotinė religija, yra specifiniai. Religija turi didelę epistemologinę galią paveikti žmones ir ši visuotinė religija, septynios jos dogmos, yra privalomos bet kokiose religijose. Spinoza kuria religiją, kuri turi tik skirtingas apraiškas. Pavyzdžiui, privaloma, jog Dievas būtų vienas, bet galima tą dievą garbinti įvairiais būdais, valstybė nekontroliuoja kaip dievą garbinti, arba kaip jam paklusti, svarbiausia yra pats paklusimo ir garbino faktas. Su šia religija viskas būtų gerai, tačiau ji skatina tik vieną Dievo supratimą. Politiniuose traktuose Spinoza nekalba apie Dievą be žmogiškųjų savybių, apie vieną substanciją. Beasmenis, etinis, Dievo supratimas yra intelektualesnis, jis neleidžia mums prisirišti prie empirinių, efemerškų savybių ir labiau priartėti prie metafizinio Dievo, o ne sužmoginto Dievo. Jei dievas yra panašus į žmogų, tuomet jis taip pat gali klysti, jausti, o šios savybės, ypač jausmai, mažina Dievo galią. Spinozos politinėje teorijoje trūkumas ne tas, kad jis skatina sužmoginto dievo supratimą. Trūkumas tame, jog jis tokį supratimą siūlo tik vieną vienintelį ir jokio kito. Aišku, Spinoza bando išsisukti sakydamas, kad toks Dievo supratimas nuslopins religinius nesutarimus ir konfliktus ir dėl šios ramybės valstybė protingesni žmonės patys atras beasmenį Dievą. Tačiau Spinoza pats sau prieštarauja sakydamas, jog religija, teologija labiau veikia žmonių sąmonę nei filosofija ir protas. Kaip žmogus atras beasmenį Dievą, jei jam suverenas per įstatymus jį verčia suvokti kaip žmogiškų savybių turintį Dievą. Jei paprastas pilietis ir suvoktą dievą kaip beasmenį, filosofinį Dievą jis gali bijoti suvereno, valstybės, nes jis suvokia kitaip nei reikalauja įstatymas, o baimė mažina žmogaus galią, todėl jis nėra laisvas savo viduje.

Toks beasmenis Dievo supratimas yra net pavojingas valstybei. Paprastas žmogus negalės suvokti iki galo, koks tas dievas be žmogiškų savybių yra iš tikrųjų ir dėl to gali atsirasti dvi problemos. Pirma, nežinomybe žmogui kelia didelę baimę. Nesuprasdamas, bent iš dalies, kaip veikia dievas, jis pats nesupras, kaip jam gyventi, kuo vadovautis ir iš tos baimės jis pradėti konfliktuoti. Antra, beasmeniui Dievui galima pripaišyti visokias savybes, todėl žmonės turės labai įvairius dievo supratimus ir pradės konfliktuoti ir valstybėje kils suirutė, bus grįžtama į nepatogią, neracionalią prigimtinę būklę.

Galima teigti, jog dievas politikoje, nėra *Etikos* Dievas, nes Spinoza atskiria teologiją nuo filosofijos ir tai suskaldo patį pamatinį jo filosofijos principą- vieną vienintelę, viską apjungiančią substanciją, Dievą. Šis politinis dievas visuotinėje religijoje yra sužmogintas, o tai mažina dievo galią.

Turbūt svarbiausia priežastis kodėl politikos dievas nėra filosofinis Dievas yra tas, kad pastarasis dievas politikoje tik sukeltų konfliktus.

Taigi, *Etikos* dievas miršta politikoje dėl anksčiau išvardintų priežasčių. Dėl to žmogus politikoje nėra laisvas. Jis gali būti laisvas tik asmeninėje srityje, tad tikroji laisvė egzistuoja tik individualiame lygmenyje. Tikroji laisvė yra tiesiog ramybė, mokėjimas per protą nuraminti savo emocijas ir nieko nesitikėti iš Dievo. Pastaroji laisvė paprastam, ne iki galo protingam žmogui yra net pavojinga politikoje, nes skatina įvairius Dievo supratimus ir iš to kylančius konfliktus. Todėl Spinoza ir skaldo substanciją, bandydamas per visuotinę religiją pateikti Dievo pakaitalą, žaislinį modelį, pagal kurį žmonės tiesiog nesipjautų. Toks dievo supratimas padaro laisvės iliuziją, tačiau žmonės niekad nebus iki galo laisvi autentiškai.

Dar reikėtų grįžti prie klausimo, ar Spinoza yra pozityviosios ar negatyviosios laisvės šalininkas. *Etikoje* Spinoza vienareikšmiškai į laisvę žiūri pozityviai. Žmogaus gyvenimą supa emocijos, todėl jis turi naudodamasis protu išmokti jas kontroliuoti. Politinėje sferoje Spinoza per priemones, kaip religiją, įstatymus ir minties bei žodžio laisvę skatina žmones elgtis adekvačiai. Tačiau tai vis dėlto yra manipuliacinės priemonės, nes jos neskatina paties žmogaus būti determinuotam savęs. Jų tikslas pakoreguoti žmogaus elgesį, pačiam žmogui nesuprantant, kodėl jis turi vienaip ar kitaip elgtis. Pavyzdžiui, religija Spinozos yra *sukurta* taip, kad labiau jaudintų žmonių protus ir lengviau paklustų suverenui. Įstatymai pagal filosofą turi būti tokie, kad jie manipuluotų žmonių ydomis kaip puikybė ar noras praturtėti. Minties laisvė palieka žmogui laisvę tik kažką galvoti savo vidujybėje. Jis negali ko nors sakyti, jei tai neatitinka valstybės įstatymų ir racionalumo kriterijų, todėl žodžio laisvė yra suvaržyta. Tad politikoje Spinoza yra negatyviosios laisvės šalininkas, panašiai kaip Hobbesas. Tą patvirtina ši citata: *Taigi viską, ką pavaldinys padaro suvereno įsakymams <...> yra daroma ne jo paties, bet valdžios teise* (ibid.: 515). Tai rodo, jog politinėje erdvėje nėra autentiškos laisvės, Spinozos *Etikos* prasme. Spinoza subtiliais netiesioginiais, nesmurtiniais būdais siūlo kontroliuoti žmones, bet palieka jiems mažą dalelę laisvės, tai yra laisvę galvoti ir manyti, ką nori.

Tačiau žmogus gali būti laisvas kaip *Etikoje*. Tik ją pasiekti kainuoja daug laiko ir resursų ir ne kiekvienas gali sau tą leisti. Tad galima sakyti, jog Spinozos laisvės samprata yra elitistinė.

Išnykus Dievui politikoje, išnyksta ir pats žmogus. *Etikoje* į žmogų žiūrima kaip į būtybę, kuri turi didelį potencialą peržengti savo empirinę plotmę, tapti nepriklausomu ir būti savo likimo kalviu. Politikoje į žmogų žiūrima kaip į aistrų kamuolį, kurį reikia sukontroliuoti, išdresiruoti per religiją, kad jis nepapjautų savęs ir kitų. *Etikoje* Spinoza žmogų įgalina, pakelia į aukštesnį lygmenį, o politikoje jis nužemina žmogų iki savo aistrų nekontroliuojančios būtybės. Todėl žmogus nėra laisvas politikoje.

Kai politikoje nelieka nei Dievo, nei žmogaus, nelieka ir moralės, nes žmogus neturi orientyro, kaip jam gyventi autentiškai ir pasiekti išganymą (Spinozai išganymas reiškia pasiekti sielos ramybę, kas yra panašu ir kai kuriose religijose). Aišku, čia būtų visai kita tyrimų, kas yra moralė ir koks yra Spinozos moralės supratimas, tačiau galima teigti, jog Spinozos politikos sampratoje moralė neegzistuoja, nes Spinoza pašalina savo paties Dievo sampratą politikoje.

## Išvados

1. Spinozos prigimties sąvoka politikoje atitinka demokratijos sąvoką, nes prigimtis jau savaime aišku yra tai, kas yra natūralu, o demokratija yra pati natūraliausia santvarka. Demokratija su žmogaus prigimtimi dar panaši tuo, kad jos abi teigia vienį: demokratijos šaltinis yra visuomenė kartu paėmus, žmogaus prigimtis egzistuoja vienoje dieviškoje substancijoje. Tai yra lyg erdvė, kurioje gali egzistuoja laisvės sąlygos.

2. Dievo supratimas *Etikoje* ir dievo supratimas politikoje skiriasi. Nors Spinoza teigia, jog egzistuoja vienybė, viena substancija, jis šią vienybę naikina, *Teologiniame-politiniame traktate* teigdamas, jog teologija ir filosofija yra dvi atskiros karalystės. Tokiu būdu Dievas, ontologinė vienybė, harmonija, yra skaldoma, paverčiama objektu priešais žmogų politikoje. Spinoza bandydamas išspręsti subjekto- objekto perskyrą filosofijoje perskiria ją politikoje teigdamas teologijos ir filosofijos atsiskyrimą. Dievas tampa objektu, kurį suverenui reikia panaudoti kaip įrankį valdant iracionalius žmones.

3. Dievo supratimas politikoje ir Dievo supratimas filosofijoje skiriasi tuo, kad politikoje dievas yra sužmoginamas, o filosofijoje Dievas yra be žmoniškų savybių. Pagal Spinozą politikas turi skatinti pastarąjį suvokimą, nes šis vaizdinys yra labiau priimtinas žmonėms. Neantropomorfinio Dievo vaizdinys įneša tik dar daugiau sumaišties politikoje, nes neaišku ant kokio pagrindo žmonėms statyti savo gyvenimą ir kaip elgtis, nes toks Dievo supratimas paprastam žmogui yra sunkiai suvokiamas. Antra vertus, net jei žmogus suprastų dievą kaip spinozišką Dievą, tuomet jis negalėtų jo tokio išpažinti, ir apie jį šnekėti, nes toks Dievas yra politiškai pavojingas dėl anksčiau išvardintų priežasčių. Tokiu būdu pastarasis žmogus jaustų baimę ir nusivylimą, o būtent tokios emocijos ir neleidžia žmogui suvaldyti emocijas ir tapti laisvam.

4. *Teologiniam- politiniame traktate* nerasime atskiro skyriaus apie tikrąjį (pagal Spinozą) Dievą. Toks išsamus skyrius yra tik *Etikoje*. Politikoje Dievas yra supaprastinamas, sužmoginamas, padaromas toks, kad žmonėms būtų lengviau jį suvokti ir kad suverenui būtų lengviau kontroliuoti minią. Dievo supratimas religijoje neleidžia žmonėms atrasti tikrojo Dievo (*Etikos* Dievo) ir todėl žmonės negali tapti laisvi, nes Spinozos laisvės sąvoka yra susijusi su Dievo sąvoka.

5. Jei politikoje yra sunaikinamas Dievas, tai tuomet nelieka ne tik laisvės, bet ir moralės, nes žmogus neturi orientyro, kaip jam gyventi autentiškai ir pasiekti išganymą (Spinozai išganymas reiškia pasiekti sielos ramybę, kas yra panašu ir kai kuriose religijose).

6. Išnykus Dievui politikoje, išnyksta ir pats žmogus. Etikoje į žmogų žiūrima kaip į būtybę, kuri turi didelį potencialą peržengti savo empirinę plotmę, tapti nepriklausomu ir būti savo likimo kalviu.



Politikoje į žmogų žiūrimą kaip į aistrų kamuolį, kurį reikia sukontroliuoti, išdresiruoti per religiją, kad jis nepapjautų savęs ir kitų. Tad *Etika* žmogų įgalina, pakelia į aukštesnį lygmenį, o politikoje žmogus nužeminimas iki savo aistrų nekontroliuojančios būtybės. Tačiau tai būtų atskiras tyrimas, kokia yra konkreti žmogaus vieta Spinozos politikoje.

## Literatūros sąrašas

1. Baker, A. A. 2012. „Spinoza’s Political Theology: Theocracy, Democracy and Monism“, *Journal of Church and State* [interaktyvus], Vol. 54, No. 3, p. 426-444. Prieiga per internetą:<<https://www.jstor.org/stable/24708322>> [Žiūrėta 2020 03 25]
2. Berlin, I. 1969, „Two concepts of liberty“ in *four essays on liberty*, sudarytojai: I. Berlin, Oxford university press, Oxford, p. 15-29.
3. C.Perris, I.M. Blackburn ir H. Perris 1988, *Cognitive psychotherapy*, Springer-Verlag, Heidelberg.
4. Field. S, 2012, „Democracy and the multitude Spinoza against Negri“, *Theoria: A Journal of Social and political Theory*, Vol. 59, No. 131, p. 21-40. Prieiga per internetą: <<https://www.jstor.org/stable/42705240>> [žiūrėta 2021 Spalio 21]
5. Frankel, S. 2011, „Determined to Be Free: The Meaning of Freedom in Spinoza's Theologico-Political Treatise“, *The review of Politics*, vol. 73, no.1. Prieiga per internetą:<<https://www.jstor.org/stable/23016492>> [Žiūrėta 2021 Spalio 7]
6. Frankel, S. 2001. „The Invention of Liberal Theology: Spinoza’s Theological-Political Analysis of Moses and Jesus“ *The Review of Politics* [interaktyvus]. Vol. 63, No. 2, p. 287-315. Prieiga per internetą:< <https://www.jstor.org/stable/1408669>> [Žiūrėta 2020 04 30].
7. Garret, D. *The Cambridge Companion to Spinoza* [interaktyvus] Cambridge: Cambridge University Press. Prieiga per internetą: <<https://doi.org/10.1017/CCOL0521392357>>[žiūrėta: 2021 12 08]
8. Garuolytė, M. 2020. *Religijos ir politikos santykis Spinozos filosofijoje* (Bakaluro darbas).
9. Israel, J. I. 2001, *Radical Enlightenment*, Oxford University Press, New York.
10. Nadler, Steven 2011, *A Book Forged in Hell: Spinoza’s Scandalous Treatise and the Birth of the Secular Age*, Princeton: Princeton University Press
11. Nesbitt, N. 2012, „Which radical enlightenment? Spinoza, Jacobinism and black Jacobinism“ in *Spinoza beyond philosophy*, sudarytojai: Beth Lord, Edinburgh university press, Edinburg, p. 149-167.
12. Pointel. J. B, 2016, „Law as adequate emotion: Spinoza's legacy “, *Archives of law and social philosophy*, Vol. 102, no. 2. p. 261-277. Prieiga per internetą: <<https://www.jstor.org/stable/24756845>>. [Žiūrėta 2021 spalio 29]
13. Rosenthal, M.A. 1998. „Two Collective Action Problems in Spinoza’s Social Contract Theory“, *History of Philosophy Quarterly* [interaktyvus], Vol. 15, No. 4, p. 389-409. Prieiga per internetą:m<<https://www.jstor.org/stable/27744794>> [Žiūrėta 2020 03 27]

14. Spinoza, B. 2002 „Political Treatise" in *Spinoza*, sudarytojai: Morgan M.L, Hackett Publishing company, Indianapolis/Cambridge, p. 676-755.
15. Spinoza, B. 2001, *Etika*, Aidai, Vilnius.
16. Spinoza, B. 2017, *Teologinis- Politinis Traktatas*, Jonas ir Jokūbas, Vilnius.
17. Strauss, L. 1982, *Spinoza's Critique of Religion*, Library of Congress Catalog No. 65-10948, United states of America.
18. Schmitt, C. 1996, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes*, Greenwood Press, Westport.
19. Smith, B.S. 1994, „Spinoza's democratic turn: chapter of the *Theological-political treatise*“, *The review of metaphysics*, Vol.48, no.2. p. 359-388. Prieiga per internetą: <<http://www.jstor.com/stable/20129676>>. [žiūrėta: 2021 spalio 11]

## **Reziუმé anglų kalba**

### The Relationship between Philosophical and Political Freedom in Spinoza's Philosophy

The aim of this thesis is to show the relation between Spinoza's political and philosophical freedom. Philosophical freedom is the peace of mind and the ability control emotions. Political freedom consists of obedience to the law. It needs to be seen how this relation exists through concepts that are in Spinoza's *Ethics* and his political treatises. In *Ethics* these concepts are God, human nature and reason. In political treatises- democracy, sovereign, laws, religion, freedom of mind and free speech. Human nature has relation with democracy, reason relates to sovereign and God with laws, religion and freedom of mind and free speech. In this work it is shown that it is in God's concept of politics that there are inaccuracies in the relationship with politics. For this reason, the Spinozic God dies in politics and therefore there is no freedom in politics. It is only possible in the personal sphere.

Keywords: God, human nature, reason, democracy, religion, sovereign, freedom of mind and free speech.